

לא בשמים היא

- א. הקדמה
טעמים לעניין זה
- ב. הבנת שיטת רבי יהושע וחכמים ב'תנורו של עכנאי'
גישה א': רבי אליעזר צדק
גישה ב': אין ראיה לרבי אליעזר מדברי הבת קול
ג. מתי ניתן להתחשב בבת קול?
כיצד השתמשו בבת קול להכרעה במחלוקת בית הלל ובית שמאי?
שיטת התוספות
שיטת הרמב"ם
ביאור הסיבה לפסיקת ההלכה כבית הלל לשיטת הרמב"ם
ראיה לשיטת הרמב"ם שאין נעזרים כלל בהכרעות שמימיות
- ד. פסיקה בבית דין עפ"י רוח הקודש
הכרעת הדין עפ"י המן
כיצד הכריעו עפ"י המן - הרי זו הכרעה שמימית?
ה. בירור המציאות לעומת בירור ההלכה
דעת החולקים וסוברים שאין להתבסס על נבואה לבירור מציאותי
סוגים שונים של ספקות במציאות
לאחר שהוכרע הספק
ו. בימי משה רבנו
ביאור בעניין המגדף
דיון בעניין המקושש והתראתו
מקושש - לשם שמים נתכוון
ז. אליהו הנביא
דרך א' - נביא לא גרע מסתם חכם
דרך ב' - מעמדו המיוחד של אליהו: מלאך ואדם
ח. פסיקה בשעת מיתה
פסיקה לאחר המוות
- ט. דין סוטה (בהשוואה לנגעים) - הכרעת הלכה עפ"י נס?
י. הסתמכות על גילויים שמימיים בזמן הראשונים
שו"ת מן השמים ופסקי מרן הבית יוסף
הסברים נוספים לראשונים שהביאו הלכות מרוח הקודש

א. הקדמה

במהלך הוויכוח המפורסם על 'תנורו של עכנאי' (ב"מ נט:), לאחר שרבי אליעזר השתמש בחרוב, אמת המים וכותלי בית המדרש בכדי להוכיח את שיטתו, הביא ר"א ראייה ניצחת:

חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: "לא בשמים היא" (דברים ל, יב). מאי "לא בשמים היא"? - אמר רבי ירמיה: שכבר ניתנה תורה מקר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה: "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב). אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? - אמר ליה: קא חייך ואמר 'נצחוני בני, נצחוני בני'.

בדברים אלו קבע רבי יהושע יסוד גדול – שאין להתחשב בגילויים שמימיים בפסיקת הלכה¹, ולכן אפילו במקום בו בת קול מכריעה כר"א - אין הלכה כמותו אלא כדעת הרוב.

דברים אלו, אמורים – לא רק בבת קול, אלא – בכל הגילויים השמימיים לסוגיהם: נבואה, אורים ותומים, גילוי אליהו² או כל גילוי שמימי אחר, והם מהווים בסיס ויסוד איתן לקיום התורה כולה.

חלק ממאמר זה התפרסם בקובץ 'המעייין' (ראה להלן הערה 40 בעמ' קנח), באדיבות העורך ש"ב הרב יואל קטן שליט"א, ותשורות חן לו.

¹ [א"ה: יש לציין, שלשיטת התוס' (המובאת להלן בענף ג) וראשונים נוספים, זה איננו 'כלל גדול' (עי' אגרות הראי"ה, סי' קג, ח"א עמ' קכג, מובא להלן הערה 23 בעמ' קנ; שם ח"ב סי' תסז, עמ' קא, בשיטת הכוזרי; ושם סי' תרצ, עמ' רצה, בשיטת הגאונים; וע"ע במפתח המקורות שבסוף מאמר זה, עמ' רה, לגבי דברי הריטב"א ביבמות עא: ואכמ"ל; וכן בספר 'דף על הדף' עירובין מה. בשם ספר 'שלום יעקב' סי' יא, ד"ה ותו יש להבין).]

² דבר זה מתבאר במקומות שונים בש"ס:

טעמים לעניין זה

החתם סופר (ח"א או"ח סי' רח ד"ה ויש כאן מקום) מסביר את מרכזיותו של יסוד זה להעמדת התורה כולה:

...הנה הא דלא בשמים היא ושאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה (שבת קד. ותמורה טז). הוא יסוד ושורש כל התורה כולה, דאי לאו הכי אין כאן תורה כלל, דהרי כבר היה לעולמים (בשבת קט"ז ע"ב) דאמר ההוא מינא: "מיומא דגליתון מארעכון אתנטלו אורייתא דמשה ואתיהיב אורייתא אחריתי" ע"ש, ואפשר יעשה אותות ומופתים ע"י תחבולות וכישוף, ונביא הישמעאלים עשה כן, ושבתי צבי תר"ו אמר שנתהפכו המצוות ונעשו מעשיין לאוין ומלאוין עשיין.

ואפילו אם לא נאמין כן בכללות התורה, מ"מ אין שום מצווה שתישאר במתכונתה, כל אחד יאמר חלמתי חלום שחלב זה אסור וזה מותר, וזה יאמר כך וזה כך, ותפוג תורה, על כן כללא כייל הקב"ה

נבואה – "אמר רב יהודה אמר שמואל: שלושת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע שאל! א"ל: לא בשמים היא. אמרו לו לשמואל שאל! אמר להם: אֵלֶּה הַמְצֻוֹת - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה" (תמורה טז. ע"ש בהמשך; מובא בקצרה להלן סוף פרק ג - "ראיה לשיטת הרמב"ם", עמ' קנו). אורים ותומים – "...וישאל דוד בה' לאמר האלך והכיתי בפלשתים האלה? ... מאי קמבעיא ליה? אילימא אי שרי אי אסור [ושפ"ת הייתה – רש"י], הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים" (עירובין מה.). "ומידי דאיסור והיתר לא משייל באורים ותומים" (רש"י שם).

גילוי אליהו – "בעא מיניה מר בריה דרבינא מרב נחמן בר יצחק: מהו לכתוב תפילין על גבי עור של דג טהור? אמר לו: אם יבא אליהו ויאמר. מאי אם יבא אליהו ויאמר?..." (שבת קח.). "היתר ואיסור אין תלוי בו דלא בשמים היא" (רש"י). [בכפ"ת (יומא פו.) הביא ראה לזה מ"אם יבוא אליהו ויאמר אין חולצים בסנדל/במנעל - אין שומעים לו" (יבמות קב.). אכן יש המפרשים את הסוגיה באופן אחר (ע"ש במאירי ועוד), ולדבריהם אין ראה ממקור זה]. לגבי שימוש בגילוי אליהו להכרעת הלכה ראה גם להלן עמ' קעט ואילך.

שאינן הנביא רשאי לחדש שום מצווה מהישנות [באומרו שכן] יתבאר ויתפרש משמים³, כי אם על דעת חכמי ישראל, וזהו צורך גדול...

בדברי החת"ס מבואר שהסיבה שאין להתחשב בגילויים שמימיים לסוגיהם בבואנו לפסוק הלכה, היא שדבר זה יכול לגרום "שתפוג תורה", מפני שכל אחד יאמר: 'כך נגלה אלי בחלום' וכיו"ב, ולא יהיה ניתן לברר את הדברים בשום שכל ובחשיבה רציונאלית⁴.

³ העירני הרב יוסף ספייער נר"ו שלכאורה הדברים צ"ב, שבשלמא באדם שאמר 'חלום חלמתי' מובן שאין לסמוך על דבריו להלכה, אך מדוע לא לסמוך על נבואת נביא שהוחזק (עפ"י הכללים שברמב"ם פ"י מהל' יסודי התורה)? [והרי סומכים על נביא בהוראת שעה לבטל מצווה, ואם יאמר לחלל שבת פעם א' - מי שלא יחלל חייב מיתה (כדברי הרמב"ם בהקדמה למשנה, מהד' הר"י שילת עמ' לה).] [א"ה: לכאורה י"ל שבדברים הנוגעים לקיום התורה לדורות חששה התורה יותר (שהרי אפשר שנטעה בנביא שקר, כשם שאפשר שנסמוך על עדי שקר, עי' פ"ז מהל' יסודי התורה ה"ז). ואם כנים דברינו י"ל שבעניינים מקומיים ומציאותיים ניתן לסמוך ע"ד נביא (וראה להלן עמ' קנח-קע). וראה בדרשות הר"ן (דרוש יא, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ט, עמ' תלט).]

⁴ [א"ה: טעם זה שייך בזמן הזה, שבעוונותינו הרבים "אין עוד נביא ולא אִתנו יודע עַד מה" (תהלים עד, ט), אך לעת"ל שתמלא הארץ דעה את ה' (ישעיהו יא, ט; וראה רד"ק ישעיהו כז, ג; כד הקמח, גאולה, סוף אות ב), "והיה הנכשל... כדויד" (זכריה יב, ח) שהיה נביא (רש"י יומא נג: ד"ה נביאים הראשונים, מסוטה מח: ועוד; רש"י מגילה יד. ד"ה נבואה שהוצרכה; ועוד). ועוד נאמר (יואל א, ג, ע"ש): "וְהָיָה אַחֲרַי כֵּן [- באחרית הימים, לעתיד לבוא] אֲשַׁפְּוֹךְ אֶת רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר, וּנְבֵאוּ בְנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם" (וראה רד"ק וכד הקמח הנ"ל; רבנו בחיי במדבר יא, כט, ודברים ה, כה; אוצר המדרשים עמ' 72, 395), שהרי "לעולם הבא כל ישראל נעשים נביאים" (במדבר רבה, סוף בהעלותך, פר' טו סוס"י כה; וראה תנחומא סוף בהעלותך – מובא ברבנו בחיי במדבר יא, יז, בלשון "לעתיד לבוא"; וראה להלן עמ' רלא; ועוד), ויהיה נקל לברר מי באמת קיבל נבואה ומי לא (ראה רד"ק זכריה יג, ו, וקדושת לוי פר' בהעלותך סוד"ה והנה לכאורה), וממילא כבר לא יהיה שייך טעם זה.

ואכן כתב בשו"ת דברי יציב (או"ח סוף סי' קא ד"ה ולולי דבריהם), שאז "...יפסקו ע"פ כרוזים מן השמים שעל פיהם ישתנה ההלכה ממה שנפסק היום... ושמחתי מאוד שמצאתי בפי"ת פרשת שמיני (פרשה י"ג סי' ג') שכתב מעין דברינו, ע"ש באריכות. וידוע מ"ש בעניין תורה לא בשמים היא אם סמכין על הכרעת הבת קול... וכבר הארכתי בזה שהטעם מפני הרמאין שכל אחד יבוא ויאמר כך נתגלה לי מן השמים... וא"כ לעת"ל

המשך הערה בעמוד הבא ←

בדברי רב ניסים גאון (שטמ"ק ב"מ שם, המובאים בהרחבה להלן עמ' קמה), מצינו עוד טעם חשוב לתקיפותו הגדולה של רבי יהושע שלא להתחשב בבת קול:

...ואמר רבי יהושע "לא בשמים היא" - לפי ש"תורת ה' תמימה" (תהלים יט, ח), וכבר ניתנה לנו בסיני, והודיענו שלא ישונה ממנה דבר ולא נשאר בתורתנו לא דבר סותר זה את זה ולא שום ספק כדי שנצטרך בו למופת מן השמים...

בדברים אלו ישנו הסבר נוסף לכלל ש"אין אנו משגיחים בבת קול", והוא שהתורה – שניתנה לנו מפי הגבורה ע"י משה רבנו ע"ה – ניתנה לנו בשלמותה, ואין צורך בשום השלמה נוספת⁵, אלא בה עצמה גנוז הפתרון לכל ספק שיימצא

שפיר יורו ע"פ בת קול ודו"ק". אכן דבר זה תלוי בגדרי העיקר שזאת התורה לא תהא מוחלפת (וע"ע בהקדמת עין אי"ה עמ' טז-יז; אגרות הראי"ה ח"א עמ' קג-קד; עין אי"ה שבת פ"א סי' סז עמ' 40-41), וכן יש לדון האם פוסקים הלכה עפ"י 'טעמא דקרא', ואכמ"ל בכ"ז. (ועכ"פ טעם זה לא שייך לעתיד לבוא).

ויש להוסיף בזה, שהרי גם בעבר היו נביאים רבים, כדברי הגמרא (מגילה יד): "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפליים כיוצאי מצרים", וכע"ז בסדר עולם רבה (פרק כ/כא), ושם נוסף: "שאין לך כל עיר ועיר בארץ ישראל, שלא היו בה נביאים". וא"כ טעם זה (שאם נפסוק עפ"י גילויים משמים - "תפוג תורה") נכון רק **במציאות זמנית** של מיעוט והעדר גילויים, וכיצד ישמש כטעם להלכה הנוהגת לא רק בגלות וכד', וצ"ע.]

⁵ וכן משמעות לשון רבנו גרשום (תמורה טז): "א"ל לא בשמים היא [התורה] שכבר נתנה לנו כולה". [וראה להלן עמ' קנז, בשם ספר פלאות עדותיך]. והעירני הרב יוסף ספייער נר"ו שאף בדברי הרמב"ם (פ"ט מהל' יסודי התורה ה"א) ישנה משמעות כזו:

דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצווה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת... ונאמר: "לא בשמים היא", הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. לפיכך אם יעמוד איש, בין מן האומות בין מישראל, ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצווה או לגרוע מצווה או לפרש במצווה מן המצוות פירוש שלא שמענו ממש... הרי זה נביא שקר...

בסגנונו בפתח דבריו ניכר שההסבר להקפדה זו היא מחמת שתורת משה ניתנה בשלמותה (ולכן דימה דין זה ל"לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו", ע"ש). [אף שניתן לפרש את דבריו גם כהסבר החת"ס הנ"ל]. וראה חי' הריטב"א (מכות כג: ד"ה מקרא מגילה).

במשך הדורות, עפ"י כללי בירור הספקות שנתנה התורה: "כי יִפְלֵא מִמֶּךָ דָּבָר לְמִשְׁפָּט... (דברים יז, ח).

אפשר שניתן למצוא טעם נוסף לעניין זה בדברי רבנו יוסף חיים זצ"ל מבגדד (בעל הבן איש חי), בהתייחסותו לוויתור המפליא בין ר"א לחכמים, בספרו בן יהוידע (ב"מ שם):

ודע, כי בוודאי הגמור כל האותות אשר עשו מן השמים לעזור את ר"א, וגם יציאת בת קול לעזרתו, הכל היה בהשגחה מאת השי"ת, לתיקון העולם מכאן ולהבא, לעשות בזה יסוד חזק ואמיץ ונכון וקיים לדברי תורה, שלא יבוא שום חכם וזקן, אפילו אם הוא גדול בחכמה ויחיד בדורו, להורות מה שליבו גוזר הפך רבים, ובזה תרבה המחלוקת ותהיה התורה כעשר תורות.

והיה גלוי וידוע לפני הקב"ה שהחכמים ההם תקיפים ואמיתיים, ואע"פ שיראו אות או מופת, וגם ישמעו דברי הבת קול מכרזת לסייע דברי היחיד, הם לא ירצו לבטל מה שכתוב בתורה "אחרי רבים להטות" ... דאז בזה נעשה יסוד גדול מיוסד לדורות הבאים, שלא יוכל אחד לבטל אות אחת מהתורה, כי בשומעם שכל האותות האלה וגם הכרזת בת קול לא הועילו, מי יוכל לפתוח פיו לבטל אות אחת מן התורה!! ומי יוכל להראות אותות ומופתים כאלה לפני אנשי דורו כדי לקיים דבריו לבטל אות אחת מהתורה!! ובוודאי פֶּרְסוּם גדול ונורא הנעשה בדבר זה יהיה זכרונו קיים עד סוף כל הדורות.⁶

ועתה בֵּין תְּבִין, כי אעפ"י שנעשה אח"כ צער גדול לר"א בעניין זה, הנה זכות הוא לו, דמאחר דעניין זה נעשה יסוד אמיץ וחזק לקיום דברי תורה ולבטל המחלוקת, ועל ר"א נאמר בעניין זה "מגלגלין זכות ע"י זכאיי" (שבת לב. סנהדרין ח.).

⁶ וראה הסבר דומה להלן (פרק ב, עמ' קמה) בדברי רב ניסים גאון (וע"ש בהערה 11).

לא בשמים היא

קמא

עפ"י דבריו ניתן לומר, שהכלל "לא בשמים היא" הוא "יסוד גדול... שלא יוכל אחד לבטל אות אחת מהתורה" (בדומה לדברי החת"ס הנ"ל), ולכן, סדרה ההשגחה העליונה שיתגלו אותות אלו ותצא הבת קול דווקא לפני חכמים תקיפים ואמיתיים אלו (רבי יהושע וחבריו), שלא יבטלו את הכרעת הרוב מחמת אותות ומופתים וכיו"ב, בכדי שיקבע הדבר ל"יסוד חזק ואמיץ, נכון וקיים" באומה כולה "עד סוף כל הדורות".

ובדקדוק דבריו יתכן ומונחת הדגשה נוספת, שעיקר הסיבה שלא קבלו את הבת קול של ר"א היא מחמת שהוא חלק על הרבים, וכתוב בתורה "אחרי רבים להטות", ולא תוכל שום בת קול לסתור אות אחת מתורתנו הקדושה.⁷

רבי עובדיה ספורנו בפירושו לתורה (דברים לד, י; מובא ג"כ להלן בריש פרק ו, עמ' קעב) מביא הסבר חדש לכלל זה:

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה - לא הגיע שום נביא למדרגת נבואתו. ובזה התבאר ש"אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה" (שבת קד. ועוד), על דרך אומרם (מגילה ב. ועוד): "אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין".

במילים קצרות אלו, מעמיד אותנו הספורנו, על הבנה נוספת במהות הכלל "לא בשמים היא". כל רוח הקודש או נבואה שתבוא ממרומים, וכן כל מופת או אות שייעשה לצדיק כלשהו באחרית הימים, אינם מגיעים לדרגתו המופלאה של אבי הנביאים, משה רבנו ע"ה. לכן, עלינו להתחשב בקביעת ההלכה אך ורק במה שמסר לנו אדוננו משה עבד ה'.

לאור הקדמה זו, מובן מאליו שעלינו ללמוד וללבן היטב סוגיה זו, מפני שעניין זה הינו אבן פינה בתורתנו הקדושה, ומהווה אחד מהבסיסים האיתנים לסמכות תורה שבעל פה.

⁷ וראה להלן (אות ג, עמ' קמח ואילך) שלתירוץ אחד של התוס' (ב"מ נט: ד"ה לא בשמים היא) במצב של ספק שלא הוכרע מבררים את ההלכה באמצעות בת קול, אך לא ניתן להתחשב בבית קול הסותרת את כללי ההכרעה, כגון "אחרי רבים להטות".

מתוך העיון בסוגיה לנוכח הטעמים שהביאו רבותינו, נוכל להבחין בחילוקי הגישות לעניין זה, ובהשלכות שיש לכל הסבר ביחס לנידונים השונים והסתעפויות פרטי המקרים שבסוגיה זו, כפי שיתבאר בעזה"י⁸.

ב. הבנת שיטת רבי יהושע וחכמים ב'תנורו של עכנאי'

ניתן להציע שני הסברים בסיסיים לעמידתו התקיפה של רבי יהושע שאין מתחשבים בבת קול: **אפשר** שסבר שאפילו אם התברר ע"י הבת קול שמבחינה אבסולוטית רבי אליעזר צודק, אין לפסוק כשיטתו, מאחר שרוב החכמים סוברים שאיננו צודק; **ואפשר** שסבר שאין הוכחה לדעת ר"א מהבת קול מטעמים שונים.

שתי גישות אלו מהוות את הבסיס לדיוניהם של רבותינו הראשונים והאחרונים בסוגיה זו.

גישה א': רבי אליעזר צדק

הר"ן בדרשותיו⁹ מאריך לבאר את שיטת רבי יהושע וחכמים במעשה בתנורו של עכנאי, ובתוך דבריו הוא כותב:

...הנה ראו כולם שר"א היה מסכים אל האמת יותר מהם, וכי אותותיו כולם אמיתיים צודקים, והכריעו מן השמים כדבריו, ואעפ"כ

⁸ לדוגמה: ראה להלן (פרק ו) שלחלק מהמפרשים משה רבנו עצמו יכול היה להתחשב בנבואה ובבת קול להכרעת ספקות פרטיים בהלכה. (ושם, בעמ' קעב-קעג, הובאו דברי הספורנו והחת"ס שהובאו בפרקנו). כמו כן, ראה להלן (פרק ה, עמ' קסא-קע), שרבים סבורים כי ניתן לברר ספק בהערכת המצב העובדתי [ולא בעקרונות ההלכה] שיש לה השלכות להלכה באמצעות נבואה או גילוי שמימי. – נידונים אלו תלויים, כמובן, גם בטעמים השונים שנתבארו. [וראה גם לעיל בהערה 7 בסמוך, ולהלן עמ' קנז ובהערה 38].

⁹ דרוש שלישי (במהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ט, עמ' קכא, וע"ש גם בדרוש השביעי והשלושה-עשר, עמ' רנד, תקיז-תקיח). דברי הר"ן הובאו גם בהקדמת ספר קצות החושן. וראה הערה 10 בסמוך, וש"נ.

עשו מעשה כהסכמתם, אחר ששכלם היה נוטה לטמא, אע"פ שהיו יודעים שהיו מסכימים הפך מן האמת לא רצו לטהר, והיו עוברים על דתם אם היו מטהרים, כיוון ששכלם נוטה לטמא, שההכרעה נמסרה לחכמי הדורות.

מפורש בדברי הר"ן, שאע"פ שנתברר ע"י הבת קול שהאמת המוחלטת היא כדעת ר"א, מ"מ אסור לחכמי ישראל לפסוק כדבריו, היות ולהבנתם הוא איננו צודק, שכן "ההכרעה נמסרה לחכמי הדורות"¹⁰.

בגישה זו עומד ג"כ בעל ספר החינוך (מצווה תצו), בהסבירו את החובה לשמוע לבית הדין הגדול "בעלי הקבלה", ואפילו אם הם טועים:

¹⁰ דברים דומים כתב הר"ן גם בדרוש השביעי ביחס לנידון "ספק בהרת קודמת לשער לבן, ספק שער לבן קודם לבהרת" (וראה להלן ריש פרק ח, עמ' קפד), שאע"פ שהכל ידעו שהאמת האבסולוטית היא שיש לטהר את הבהרת, מ"מ "כולהו מתיבתא דרקיעא אמרי טמא" (ב"מ פו.), וזאת היות ובשכלם היה טמא וההוראה נמסרה לשכל האנושי ע"ש.

ברוח זו כתב ג"כ הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל (קונטרס דברי סופרים סי' ה ס"ק יד, בקובץ שיעורים ח"ב עמ' קיא), והוסיף (שם ס"ק טז, עמ' קיב) שלאור דברים אלו ניתן להבין מ"ש בשם האר"י ז"ל שלעתיד לבוא תהיה ההלכה כב"ש, היות וב"ש היו "מחדדי טפי" (יבמות יד.) והאמת הייתה כדבריהם, אלא שבזמנינו הלכה כבית הלל כיוון שכך נראה יותר עפ"י דעתנו והשגתנו, ולעתיד לבוא, שתמלא הארץ דעה את ה', יתברר שהאמת כבית שמאי, וממילא תיפסק ההלכה כמותם ע"ש. [וע"ע תורה אור לגאון המלבי"ם (ויקרא יט, ב, בת"ד).] וראה אורחות רבנו הקהלות יעקב (ח"ג עמ' קטז אות כה) בשם החזו"א: "פוסקים כראשון שמבינים אותו". [ועי' ב"ב ריש קלא. – הערת הר"י ספייער נר"ו].

כיוצא בדבר מסופר שהגרא"מ שך זצ"ל סח לתלמידיו: למדתי בספר 'חידושי רבנו חיים הלוי' והתקשיתי מגמרא מפורשת על דבריו בביאור דברי הרמב"ם במקום מסויים. קמתי ועליתי אל בנו, הגרי"ז מבריסק זצ"ל, ושאלתיו על כך. ואמר: 'איני יודע תשובה לקושייתך על דברי אבא, אבל זאת אוכל לומר לך, זכורני שבגעת כותבו את דבריו שנתקשית בהם - הייתה פתוחה לפניו גמרא זו ממש, כך שוודאי הייתה לו תשובה על שאלה זו'.

סיים הגרא"מ שך זצ"ל: ואני אומר לכם, הקושיא קשה ותירוץ איני יודע, אי לכך אני מפרש אחרת את הרמב"ם. (מאורות הדף היומי על בב"ב קז: וברשב"ם, ע"ש; שימושה של תורה עמ' ריז)

...ועל דרך האמת והשבח הגדול במצווה הזאת, אמרו ז"ל "לא תסור ממנו ימין ושמאל" (דברים יז, א) - אפ"י יאמרו לך על ימין שהוא שמאל לא תסור ממצוותם (עי' רש"י ורמב"ן שם עפ"י הספרי), כלומר שאפ"י יהיו הם הטועים בדבר אחד מן הדברים - אין ראוי לנו לחלוק עליהם, אבל נעשה כטעותם, וטוב לסבול טעות אחת ויהיו הכל מסורים תחת דעתם הטוב תמיד, ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה חורבן הדת וחילוק לב העם והפסד האומה לגמרי.

...וע"ד זו שעוררתיך, אפרש לך אגדה אחת... גבי האי מעשה דר"א בתנור של עכנאי... "אשכחיה רבי נתן לאליהו... א"ל מה עביד הקב"ה בהאי שעתא, א"ל חייך ואמר נצחוני בני", שהיה הקב"ה שמח על שהיו בניו הולכים בדרך התורה ובמצוותה להטות אחרי רבים.

מ"ש "נצחוני בני"... פי' הדבר על ענין זה: שבמחלוקת הזו שהיה לר"א עם חבריו האמת היה כר"א וכדברי הבת קול שהכריעה כמותו, ואע"פ שהיה האמת איתו בזה, בייתרון פלפולו על חבריו, לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפ"י אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שציוונו ללכת אחרי רבים לעולם, בין יאמרו האמת, או אפ"י טועים, וע"ז השיב הבורא ב"ה נצחוני בני - כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת, שר"א הוא היה מכוון בזה לאמת, והם באים אליו מכוח מצות התורה שציוויתים לשמוע אל הרוב לעולם, א"כ עכ"פ יש להודות להם בפעם הזאת כדבריהם, שתהא האמת נעדרת, והרי זה כאילו בעל האמת נצוח.

רואים אנו, שאף שלדעת בעל ספר החינוך, דברי הבת קול אמיתיים ור"א צדק עפ"י אמיתה של תורה, אך באופן מעשי אין לפסוק כדעתו, הואיל ודעת שאר החכמים הייתה שלא כדבריו, ועלינו לנהוג כדעת רוב החכמים, אף כנגד האמת והגילויים השמימיים. (בדרך זו הלכו עוד מחכמי ישראל, ובהם ספר העיקרים, לרבי יוסף אלבו, מאמר ג פרק כג).

גישה ב': אין ראייה לרבי אליעזר מדברי הבת קול

כפי שהוקדם, ישנה דרך נוספת לבאר את התנהלות רבי יהושע וחכמים במחלוקת זו. לדרך זו, איננו יכולים לדעת אם האמת האבסולוטית היא כדעת ר"א, וייתכן מאד שהאמת כדעת חכמים, ואע"פ שיצאה בת קול שהלכה כר"א, מ"מ אין זו ראייה מסיבות שונות.

וכך מסביר רב ניסים גאון (מובא בשיטה מקובצת ב"מ שם):

...ואמנם מה שאמרו יצאתה בת קול וכו' - ראיתי בו שתי תשובות: **האחת**, שבת קול לא אמרה הלכה כמותו בדבר זה, אמנם בא הקול סתום, ואפשר שקיין [שהלכה כמותו] בכל מקום זולת זה וכדומה לו שאין הלכה כמותו, ויהיו דברי בת קול אמיתיים בזה. **והשנית**, שהכוונה בזה לנסות את החכמים אם זה הקול יעתיקם ממה שמקובל בידם או לאו¹¹, וכמו שאמר (דברים יג, ד): "כי מנסה ה' א-לקיכם אתכם" וגו', והורה בזה אמיתות קבלתם. ואמר רבי יהושע לא בשמים היא לפי ש"תורת ה' תמימה" וכבר ניתנה לנו בסיני והודיענו שלא ישונה ממנה דבר ולא נשאר בתורתנו לא דבר סותר זה את זה ולא שום ספק כדי שנצטרך בו למופת מן השמים. וכל מקום שתמצא בתלמוד¹²: "ורבי יהושע הוא דאמר אין משגיחין בבת קול", זהו עיקרן.

מדברי רב ניסים גאון (- רנ"ג) עולה, שאע"פ שיצאה בת קול ואמרה שהלכה כר"א, מ"מ אין בכך בכדי לשכנע שהאמת כדבריו, משום שאפשר לפרש את דברי

¹¹ גם בדרשות רבי יהודה אבן שועיב ז"ל לפר' משפטים ושקלים (ד"ה וכבר ידעת, עמ' קמז-קמח) מובא פירוש זה, שהבת קול הייתה ניסיון מה' אם יעמדו בציווי "אחרי רבים להטות", ומוסיף שם, שלאור זה יש לבאר "ניצחוני בני" - מלשון למנצח, כלומר: שבחוני בני שעמדו במה שציוויתים במתן תורה, ע"ש. [וראה גם המובא לעיל (פ"א עמ' קמ, סמוך להערה 6) בשם הבן יהודע, שהוא הסבר דומה היאך יצאה בת קול זו].

¹² ברכות נא--נב. עירובין ו--ז. פסחים קיד. יבמות יד. חולין מד. [וראה להלן בהערה 15].

הבת קול באופן אחר (שהלכה כר"א במקומות אחרים) או משום שזהו רק ניסיון מהשמים, לבחון את חכמים אם יחזיקו בדעתם, ועדיין יתכן שהאמת כדעתם.¹³

לשיטה זו, יש מקום לברר האם נאמר זאת בכל סוג של בת קול או שיש מקרים שבהם ניתן להתחשב עם דברי הבת קול ולפסוק הלכה כמותה, שכן במקום שבו הבת קול אכן מבררת את האמת - שם נכון לפסוק כדבריה¹⁴.

ואם כנים דברינו, אזי יתכן שלתירוץ הראשון של רנ"ג, בת קול שתאמר הלכה מסויימת (או שהלכה כדעה זו בנידון ספציפי) בלשון מבוררת - משגיחים בה ופוסקים כמותה.

בדומה לזה י"ל לתירוץ השני של רנ"ג, שאך ורק אם הקול בא להעבירם "ממה שמקובל בידם" (כהדגשתו של רנ"ג), כגון שאומר להם לפסוק כדעת המיעוט, נגד הכלל המקובל שהלכה כדעת הרוב, במצב כזה - אין מתחשבים בו, אך נוכל להתחשב בבת קול במקום שיש לנו ספק בדין ואין הבת קול סותרת כללי הפסיקה שבידינו¹⁴.

אכן, מלשון רנ"ג בסוף דבריו משמע שבאף מקום אין לפסוק הלכה כדברי הבת קול, "לפי שתורת ה' תמימה וכבר ניתנה לנו בסיני והודיענו שלא ישונה ממנה דבר"¹⁵, וצ"ע.

¹³ העירני הרב יוסף ספייער נר"ו שישנן אפשרויות נוספות להסביר שהבת קול איננה מחייבת שהאמת האבסולוטית היא כר"א: ראה להלן עמ' קמח (סביבות הערות 17-18) שהבת קול יצאה מפני כבודו של ר"א, ולהלן הערה 103 (בעמ' קצ) בשם ספר הקנה שהבת קול היא משרו של ר"א. ובשיטה מקובצת (ב"מ נט: ד"ה אמר להם אם הלכה) הובא בשם רבנו חננאל, שיש אומרים שכל מעשה זה (החרוב, אמת המים, בת קול, דברי רבי יהושע שאין משגיחים בכ"ז) אירע בחלום. [וראה להלן בפנים סמוך להערה 93, בעמ' קפן].

¹⁴ וראה להלן עמ' קמח בדברי התוס' (ב"מ נט: ד"ה לא בשמים).

¹⁵ ושמא י"ל שדבריו בסופם מתייחסים רק להסבר שיטת רבי יהושע (הנ"ל בהערה 12), והוא סובר שלעולם אין ללכת אחרי בת קול (ראה להלן הערה 24 בעמ' קנב), אך דבריו בראשיתם מתייחסים לדעת שאר החכמים שהסכימו עמו שבמקרה זה אין ללכת אחרי בת קול, אך שלא מטעמו, שכן, לדעתם, במקרים אחרים ניתן להכריע את הדין עפ"י בת קול, כשיטת התוס' (ב"מ נט: הנ"ל) המובאת להלן (עמ' קמח ואילך).

ג. מתי ניתן להתחשב בבת קול?

עד כה ראינו שלהכרעת ולבירור נידונים הלכתיים, לא ניתן להשתמש בבת קול, ברוח הקודש ובנבואה, אלא יש להשתמש בתורה הכתובה והמסורה לנו, כפי הבנת השכל האנושי.

מאידך, ישנם כמה מקומות בתלמוד בהם מצאנו שהכריעו שאלות הלכתיות עפ"י בת קול ורוח הקודש, והמפורסמת שבכולן היא הבת קול שקבעה שההלכה כבית הלל.

כיצד השתמשו בבת קול להכרעה במחלוקת בית הלל ובית שמאי?

וכך מצאנו בגמרא (עירובין יג:) תיאור של הכרעת המחלוקת בין בית הלל ובין בית שמאי:

אמר רבי אבא אמר שמואל: שלוש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי א-לקים חיים הן, והלכה כבית הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי א-לקים חיים, מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהן ודברי בית שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן.

מבואר, שהלכה כדעת בית הלל נפסקה עפ"י בת קול.

וכמובן, שהדברים טעונים ביאור, שהרי עד עתה ראינו ש"אין משגיחים בבת קול", ואם כן צריך להבין מדוע כאן התחשבו חכמים בבת קול ופסקו הלכה כמותה?

[הרב יוסף ספייער שליט"א כתב לי שדעתו של רנ"ג הינה כמבואר בסוף דבריו (שבאף מקום אין לפסוק עפ"י בת קול), ודבריו בהתחלה אינם אלא תירוץ איך ולמה ה' הוציא את הבת קול, שלכאורה אין טעם שהקב"ה יוציא בת קול שבמפורש מכריע הלכה או נוגד הלכה, אך לו יצוייר שזה יקרה - לא נציית לבת קול.]

שיטת התוספות

קושיא זו הקשו רבותינו בעלי התוס' במקום¹⁶ ותירצו בשתי דרכים:

...שאני הכא [- לגבי תנורו של עכנאי] ש[הבת קול] בא לחלוק על דברי תורה, דכתיב "אחרי רבים להטות", אבל התם [- לגבי מחלוקת בית הלל ובית שמאי] אדרבה בית הלל רובא, אי לאו דהוה מספקא לן אי אזלינן בתר רובא משום דב"ש הוה חריפי טובא.
ועוד דכאן לא יצאה בת קול אלא משום כבודו דר"א¹⁷ שאמר 'מן השמים יוכיחו'¹⁸...

נמצא שיש כאן שתי דרכים יסודיות בדברי התוס' החולקות בהבנת כל יסוד הכלל "לא בשמים היא":

לתירוץ הראשון של התוס', ניתן להשתמש בבת קול לבירור ספקות בהלכה (כגון אם הולכים אחרי הרוב או אחרי מיעוט החריף יותר), במקום שאין הכרעה בספק מצד כללי ההכרעה המצויים בידינו, אך במקום שהבת קול סותרת את כללי הפסיקה המקובלים בידינו ובאה "לחלוק על דברי תורה" - אז אין מתחשבים בה.

¹⁶ ב"מ נט: ד"ה לא בשמים היא [וע"ע להלן הערה 24 בעמ' קנב]. וכע"ז בתוס' יבמות יד. ד"ה רבי יהושע היא; עירובין ו: ד"ה כאן לאחר.

¹⁷ [א"ה: כמבואר בגוף הסוגיה (ב"מ נט: הנ"ל): "חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - כותלי בית המדרש יוכיחו. ה"טו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטיין ועומדין". מבואר שהמופתים התרחשו מפני כבוד החכם, ולא מפני שהאמת כדבריו (אף שיש לחלק בין מופתים לבת קול האומרת בפירוש שהלכה כמותו). ועי' ברכות כח. "...ולא היא, ההיא ליתובי דעתיה הוא דאחזו ליה".]

¹⁸ ועי' תוס' (פסחים קיד. ד"ה דאמר אין) שמובא רק התירוץ שאין להתחשב בבת קול הסותרת את הרוב, אבל במקום שיש ספק ניתן להתחשב בבת קול. ורק הסבר הסיבה שיצאה בת קול, היא מפני כבודו של ר"א. וע"ע תוס' (ברכות נב. וחולין מד.) ד"ה ורבי יהושע היא, וריטב"א עירובין ז. ד"ה ורבי יהושע היא.

לא בשמים היא

קמט

ואילו לתירוץ השני של התוס', הסיבה שלא שמעו לבת קול של ר"א, היא רק מפני שהיא יצאה מחמת כבודו של ר"א ואיננה מבררת שכך האמת, אך במקום שיש בת קול המבררת את האמת (ולא יצאה מפני כבודו של חכם מסויים) ניתן לסמוך עליה¹⁹ ולהכריע כמותה אף כנגד הרוב (הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל הי"ד, קונטרס דברי סופרים סי' ה סוף ס"ק ט).

שיטת הרמב"ם

בהקדמתו הארוכה והיסודית למשנה כותב הרמב"ם²⁰:

ובזה [- בהוראת שעה] בלבד נבדל הנביא משאר בני אדם בתורה, אבל בעיון ובהקש ובחקירה בדיני התורה - הרי הוא [- הנביא] כשאר החכמים הדומים לו שאינם נביאים. ואם יפרש איזה פירוש, ויפרש מי שאינו נביא פירוש אחר, ויאמר הנביא 'אמר לי ה' כי פירושי הוא הנכון' - אין שומעים לו, אלא אפילו אלף נביאים שכולם כאליהו ואלישע פירשו איזה פירוש ואלף חכמים וחכם פירשו הפך אותו הפירוש - "אחרי רבים להטות", ועושים כדברי האלף חכמים וחכם, לא כדברי האלף נביאים המופלגים... כי אין תוספת וגרעון בתורה מצד הנבואה בשום פנים.

¹⁹ וכתב הרב החיד"א ז"ל (ראש דוד, פר' ניצבים) בשם הרב המגן (הר"ר משה גלנטי ז"ל) שניתן לבאר את הפסוק "לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויקחה לנו ונשמענו אתה ונעשנה" (דברים ל, יב), לאור תירוץ התוס', באופן הבא:

לפי התירוץ השני, שאין משגיחין בבת קול, דווקא במקום שהחולק שאל 'מן השמים יוכיחו', וזה נרמז בלשון הכתוב: "לאמר מי יעלה לנו ויקחה לנו וישמענו אותה ונעשנה", אזי - "לא בשמים היא", ומכאן, שאם הבת קול יצאה מאליה - ניתן לקבוע על פיה את ההלכה.

והתירוץ הראשון נרמז מסוף הפס': "וישמענו אותה", דהיינו שאם דברי הבת קול מכוונים ומתאימים לדין תורה, אז - "ונעשנה".

²⁰ ובדומה לזה כתב ג"כ ב'יד החזקה' (פ"ט מהל' יסודי התורה הל' א-ד).

וכן אם אמר הנביא שה' אמר לו כי הפסק במצווה פלונית כך, ושדינו של פלוני הוא הנכון, הרי אותו הנביא נהרג, לפי שהוא נביא שקר, כמו שביארנו, לפי שאין תורה אחרי השליח הראשון [- משה רבנו ע"ה] ולא תוספת ולא גרעון, "לא בשמים היא", ולא המחנו [- העמידנו]²¹, הפנה אותנו²²] ה' אל הנביאים אלא המחנו אל החכמים בעלי הדין, לא אמר 'ובאת אל הנביא', אלא אמר (דברים יז, ט): "ובאת אל הלהנים הלויים"²³ ואל השופט" וכי. וכבר האריכו חכמים בעניין זה מאד מאד והוא הנכון.

²¹ פירוש המילה 'המחהו' (בה השתמש הרב קאפח זצ"ל בתרגומו) במשמעות - העמידו, מופיעה במשנה (ב"מ פ"ט מ"ב, קיא.).

²² כך מתרגם הרב יצחק שילת שליט"א (הקדמות הרמב"ם למשנה בהוצאתו, עמ' לו). [בתרגום ר"י אלחריזי (הנדפס בש"ס וילנה, נג: סוף ד"ה והחלק השני): "ולא הרשנו הקב"ה ללמוד מן הנביאים", אך משמעות זו שונה במעט מהתרגום שבפנים].

²³ [א"ה: משמעות הפסוק להבנת הרמב"ם היא שהלהנים הלויים הם שופטים עפ"י חוקי התורה כהבנת השכל האנושי. (וכ"ה בדרשות הר"ן, הדרוש השביעי, ד"ה וזה העניין, מובא להלן עמ' קפד, וראה גם בהמשך ההערה).

מעניין לציין, שיש שהוציאו מפסוק זה דווקא מסקה הפוכה:

"...הך כללא ד'לא בשמים היא' יש בו כמה הררים גדולים, אע"פ ששיטת הרמב"ם היא... דאין שייכות לנבואה לעניין הלכה, מ"מ הלא שיטת התוס'... דאין זה כלל גדול, ופשוט שהיו לכלל זה כמה יוצאים והייתה הנבואה פועלת ג"כ על הליכות תורה שבע"פ... ואפי' אם נאמר שאין גומרים הלכה עפ"י נבואה, מ"מ פועלת היא על סדור הלימודים... ולעני"ד זהו החילוק בין כהן לשופט המוזכר בתורה לעניין קבלה מבי"ד, שהכוונה: בין לימוד שרוח הקודש ג"כ מסייע את בירור ההלכה, והיינו כהן דישפתיו ישמרו דעת כי מלאך ד"צ הוא' (מלאכי ב, ז), ובפרט כהן גדול דבעי' שיהיה מדבר ברוה"ק בשביל אורים ותומים (כיומא עג:), לשופט דהיינו שמוציא משפט עפ"י הסברא ודרך הלימוד המבורר מתוך פלפול..."

(אגרות הראי"ה, סי' קג, ח"א עמ' קכג-קכד, וע"ש בהמשך הדברים; וע"ע בהקדמת עין אי"ה עמ' טז, ובשיחות הרצי"ה דברים עמ' 280-283; וע"ע בדברי רבי יצחק אברבנאל בספר נחלת אבות' עמ' מד-ג, מובא בקובץ 'ישורון', גיליון ח, תשס"א, עמ' תקצז-תקצט).

המשך הערה בעמוד הבא ←

לא בשמים היא

קנא

מדברי הרמב"ם עולה, שאין להתחשב עם נבואה כלל בפסיקת הלכה, ואפילו במקום שהנבואה מכוונת למסקנת ההלכה - אין להתחשב בה. ונביא הטוען שנאמר לו בנבואה עניין הלכתי חייב מיתה (כס"מ פ"ט מהל' יסודי התורה ה"ד).

מדברים אלו מובן, שהרמב"ם איננו מקבל את תירוצי התוס' (כס"מ שם סוף ה"ג), ואפילו במקום שברור שדברי הבת קול נאמרו - לא מחמת כבודו של חכם, אלא - מחמת שכן האמת, והם אינם סותרים את כללי הפסיקה שבידינו, מ"מ אין להתחשב כלל בגילויים שמימיים בשעת פסיקת הלכה, לדעת הרמב"ם.

מבואר בדברים אלו, שהרמב"ם "נעל לגמרי את הדרך של ידיעת דיני תורה מן השמים עפ"י נבואה" (שו"ת משפט כהן סי' צב, עמ' קעה, ד"ה ומש"כ ידידנו; וע"ע עץ הדר סעיף לב, עמ' סט).

ואם כן, שבה ועולה התמיהה לשיטת הרמב"ם, כיצד נפסקה הלכה כבית הלל, הרי אין להתחשב בבית קול?

ביאור הסיבה לפסיקת ההלכה כבית הלל לשיטת הרמב"ם

היות ושיטת הרמב"ם שאין להתחשב בנבואה לשום בירור של הלכה, א"כ צריך להבין - מדוע אנו פוסקים שהלכה כבית הלל? הרי לא הוכרעה המחלוקת ביניהם אלא ע"י בת קול, ולדברי הרמב"ם אין להתחשב בבית קול לפסיקת הלכה בשום אופן.

ולשיטת הרמב"ם - צ"ב מהו ייחודם של הכהנים הלויים? וייתכן לומר בפשטות שהיות הם אינם עוסקים בפרנסה, כדי שיהיה להם זמן, שלוהו ופנאי להגות בתורה ולהורות הוראה, ממילא בדרך בכלל השופטים והחכמים הם משבט לוי (ועי' מר"נ ח"ג ר"פ לט; דרשות הר"ן, דרוש יא, ד"ה ונשלם בכאן, עמ' תמד במהד' הנ"ל בהערה 9 בעמ' קמב; אברבנאל דברים יז ד"ה וההודעה הז'; שו"ת חת"ס או"ח סי' רח ד"ה נחזור לדברי מעלתו; תורה תמימה דברים יז, ט, ובהערה מו וש"נ; ועוד), שזהו ייעודם (רש"י ירמיהו יח, יח; מלב"ם דברים שם אות כ; וכן בחת"ס ותורה תמימה הנ"ל), כדברי הפסוק "ויררו משפטיך ליעקב..." (דברים לג, י, ע"ש בחזקוני ובתורה תמימה). ולעצם פי' הפס' "ובאת אל הכהן" - ראה רמב"ן במדבר לה, כט; מאור ושמש דברים יז, ט; ובכתבי רבי צדוק הכהן זצ"ל מלובלין במקומות רבים.

ומצינו כמה דרכים באחרונים (עי' שו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' מא ס"ק כב, כה-כו, כט) לתרץ קושיא זו:

(א) מבואר בגמרא (יבמות יד.) שלדעת רבי יהושע שאין משגיחין בבית קול, בית שמאי המשיכו לנהוג כשיטתם אף לאחר שיצאה הבת קול²⁴. נמצא שלשיטה זו, הבת קול איננה מהווה הכרעה שהלכה כבית הלל.

ומנגד - מצינו שרבי יהושע, שלימד שלעולם אין משגיחין בבית קול²⁴, סובר שהלכה כבית הלל²⁵.

ומעתה, חוזרת השאלה ששאלנו על הרמב"ם גם על רבי יהושע, וצריך להבין למה פסק רבי יהושע כבית הלל, הרי לשיטתו אין להתחשב בבית קול כלל²⁴?

ותירץ בתוס' הרא"ש (נדה ז: ²⁶) שטעמו של רבי יהושע, הפוסק כבית הלל, הוא שלדעתו צריך ללכת עפ"י הרוב, גם כשהחולקים מחודדים יותר²⁷. ולכן, לדעתו, צריך היה לפסוק כבית הלל, אף קודם שהבת קול הכריעה כמותם.

²⁴ ואע"פ שדברי רבי יהושע נאמרו רק בתנורו של עכנאי, ושם – לשיטת התוס' – ישנם טעמים אחרים שלא לשמוע לבת קול (שכן היא סותרת את כללי ההכרעה ובאה רק מפני כבודו של ר"א), מ"מ מלשונו ההחלטית של רבי יהושע למדו חז"ל (עי' בגמרא המוזכרת בהערה 12 בעמ' קמה) שתמיד איננו הולך אחר בת קול, ואפי' במקום שלא שייכות סברות אלו (תוס' ב"מ נט: הנ"ל בהערה 16, וכ"ה בתוס' ברכות נב. עירובין ו: חולין מד. יבמות יד. ופסחים קיד., וכ"ה בתוס' הרא"ש שם, ועוד; וראה גם לעיל הערה 15 בעמ' קמו, ולהלן הערה 57, אות א, בעמ' קסה).

²⁵ עי' נדה ז. שר"א שמותי בניגוד לרבי יהושע, וכתבו שם תוס' ד"ה שמותי הוא, שדעת ר"א לפסוק כב"ש, וא"כ משמע שרבי יהושע סבר שהלכה כב"ה.

בשו"ת דברי יציב (חו"מ סי' לג ריש ס"ק ו) כתב שר"א הפוסק כב"ש, הולך לשיטתו שכשהמיעוט מחודד יותר, יש להורות כמוהו, ולכן פסק כב"ש, ולכן, ג"כ בתנורו של עכנאי לא הודה לחכמים, שר"א היה גדול מהם בחכמתו (ראה אבות פ"ב מ"ח ובמפרשים), ע"ש. וראה בספר יסוד המשנה ועריכתה (מאמר א) לרבי ראובן מרגליות זצ"ל שהאריך בזה. וראה להלן הערה 33 בעמ' קנה.

²⁶ בשולי דף הגמרא, סוף ד"ה ר' אליעזר שמותי. וכן מבואר בשו"ת בנימין זאב (סי' רמו ד"ה ואף על גב; וכן בסי' רלט, בתוך ד"ה וכ"ת מלאך לבך, בקצרה) ע"ש.

ומעתה י"ל שאף הרמב"ם סבר ופסק כרבי יהושע, שהלכה כבית הלל איננה מפני שכך אמרה הבת קול, אלא מפני שבית הלל היו הרוב, ואע"פ שבית שמאי היו מחודדים יותר, מ"מ הולכים אחר הרוב אף כשהמיעוט החולק חריף יותר (קונטרס דברי סופרים, שם אות י; וכע"ז כתב הפר"ח בביאוריו לפ"ט מהל' יסודי התורה; ועוד).

(ב) האור שמח (פ"ט מהל' יסודי התורה ה"ד) ביאר את שיטת הרמב"ם בדרך אחרת. הוא מסביר שאע"פ שדעת הרמב"ם, שאין להתחשב בבית קול לפסיקת הלכה, ונביא שאומר הלכה מסויימת או שאומר שהלכה כפלוגי בנידון מסויים - יחנק כדין נביא שקר; אבל נביא שאומר שהחכם פלוגי גדול מחברו וממילא יש להורות כגדול במקום שנחלק עם הקטן, יש להתחשב בדבריו ולהורות כן, משום שהוא איננו מתנבא להורות הלכה, אלא הוא מעיד על עניין מציאותי²⁸ - תכונת ומדרגת החכמים.

וכן הבת קול שאמרה שהלכה כבית הלל, לא באה לפסוק ולהכריע - בכל המחלוקות שבהם נחלקו בית הלל ובית שמאי - באופן נקודתי, שבית הלל צודקים בנידון ספציפיים אלו, אלא היא באה ללמד שעובדת היותם נוחים ועלובים ומקדימים דברי ב"ש לדבריהם (עירובין יג:), גורמת להם להיות מכוונים

²⁷ כתב הרב החיד"א (שם הגדולים, מערכת הגדולים, אות י' סי' רכד) שנידון זה תלוי במחלוקת הראשונים האם במקום שיש רוב כנגד מיעוט חריף הולכים אחר הרוב, עי' רמב"ן סנהדרין לב: ובתורת האדם (מהד' מוסד הרב קוק עמ' כו); ספר החינוך מצווה עח ומנ"ח שם; שו"ע יו"ד סוף סי' רמב; קובץ הערות (ס"ק קפד-קפו); ועוד. וע"ע שו"ת משפט כהן (סי' קכה ד"ה ביסוד דברי) ושו"ת יביע אומר (שם אות כה).

²⁸ וראה להלן (פרק ה, עמ' קסא-קע) שנחלקו האחרונים אם ניתן להתחשב בבית קול בכדי לברר עניינים מציאותיים (הנדרשים להכרעה בשאלות הלכתיות). ונראה שתירוץ האור שמח (שהבת קול ביררה את מדרגת בית הלל) בנוי על השיטה שרק בירור הלכה עצמה (ע"י נבואה ושאר מיני 'גילויים שמימיים') נמנע מחמת "לא בשמים היא", אך גילוי עניינים חיצוניים-מציאותיים המשפיעים על הכרעת ההלכה - יכול להתגלות ע"י נבואה. (וראה שם הערה 48, וסוף הערה 57).

לְאֵמֶת יוֹתֵר מִבֵּית שְׁמַאי²⁹. נמצא שהבת קול ביררה את מדרגת בעלי המחלוקת זה מול זה, אך לא התערבה בהכרעת ההלכה בגוף השאלות ההלכתיות שבהם נחלקו בית שמאי ובית הלל כשלעצמן³⁰.

(ג) רבנו החיד"א זצ"ל בספרו שם הגדולים (מערכת הגדולים, אות י' סי' רכד) הביא דרך נוספת, – שבבסיסה חידוש גדול, – ליישב את שיטת הרמב"ם:

לדעתו, דברי הרמב"ם שאין לנביא להתערב בהלכה, אמורים רק במקום שחכמים יכולים לדון ולהכריע בשאלה בכוחות שכלם³¹, אולם במקום ש"אין

²⁹ וראה בחי' רבי עזריאל [הילדסהיימר] (יבמות יד.) שכתב: "מתוך ענוותן ועלובתן דב"ה נראה כסברתם, דהיא במתינות יותר, ואף נגד החידוד מהני".

³⁰ ועי' בס' אילת השחר (ב"מ נט:) שדן במהות קביעת הבת קול שהלכה כבית הלל, האם הכריעה שהולכים אחר הרוב אף כשהמיעוט חריף יותר או שהבת קול הכריעה בגוף הדברים שנחלקו בית שמאי ובית הלל שצדקו בית הלל, ע"ש. ולפי דרך ה'אור שמח' הבת קול גילתה דבר שלישי, והוא קרוב יותר לגילוי מציאותי שיש בו לאבחן ולהשפיע על קביעת ההלכה (כמבואר לעיל הערה 28 בסמוך).

[ויש להעיר, שהאור שמח מסביר שבית הלל כיוונו יותר לאמת מחמת שנוחים ועלובים היו ומקדימים דברי בית שמאי לדבריהם, וכ"כ החת"ס (חולין מג: ד"ה מקולי ב"ש - ממהדו"ק). וייתכן לומר עוד שהבת קול ביררה, שהרוב הכמותי של בית הלל מכריע את החריונות של בית שמאי, וכדברי הרב ראובן מרגליות זצ"ל (מחקרים בדרכי התלמוד, מאמר על ר"א הגדול, עמ' לה): "הכריעה אפוא הבת קול, שכמות החוכמה אשר בלב שמונים תלמידיו של הלל (ב"ב קלד.) שקולה יותר מחוכמת המועטין החרופים. לא הכריעה הבת קול הלכה פרטית, אך גילוי דעת על ערכי חכמה". וראה לשון המנ"ח שם (ריש מצווה עח): "שהבת קול היה מכריע שרובא שלהם מכריע חידוד של ב"ש". וראה בספר פלאות עדותיך (לש"ב הרב י. אריה לורנץ שליט"א, ח"א סי' א אות סג-סד, עמ' ס-סב, רכח-רלא) שביאר בכה"ג שיטת התוס' הנ"ל, ועוד].

³¹ ויש שהביאו ראיה לתירוץ זה מדברי הגמ' (עירובין מה.) ורש"י:

מאי קמבעיא ליה? אילימא אי שרי אי אסור - הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים! [ומידי דאיסור והיתר לא משייל באורים ותומים – רש"י].

רואים שלא היה אפשר לשאול באורים ותומים רק מפני ש"בית דינו של שמואל הרמתי קיים", אך אם לא היה נמצא איש בארץ שיכול להכריע - היו יכולים לשאול בבת קול

המשך הערה בעמוד הבא ←

לא בשמים היא

☞ קנה ☞

איש בארץ" שיכול להכריע את המחלוקת, מודה הרמב"ם³², שניתן לפסוק עפ"י נבואה ובת קול.

ולכן, בימי בית שמאי ובית הלל, שלא הייתה הכרעה למחלוקת ביניהם במשך שלוש שנים (כמבואר בגמרא הנ"ל), ולא נותרה שום דרך להכריע את ההלכה³³, לכן, במקום כזה, ניתן לפסוק עפ"י בת קול³⁴.

ראיה לשיטת הרמב"ם שאין נעזרים כלל בהכרעות שמימיות

ראינו שלדעת הרמב"ם "ננעלה לגמרי הדרך של ידיעת התורה עפ"י הנבואה" (משפט כהן סי' צב הנ"ל בעמ' קנא), אך שיטת התוס'¹⁶ היא שיש מצבים בהם ניתן להשתמש בבת קול ללמוד הלכה.

בהקשר למחלוקת זו יש לבחון את המסופר בגמרא (תמורה טז., ע"ש בהמשך):

(ראה שו"ת יביע אומר שם אות כב וש"נ; פתיחת הג"ר ראובן מרגליות זצ"ל לשו"ת מן השמים, עמ' ה).

³² ולכאורה יש לתמוה על תירוץ זה, שכן לא היה להרמב"ם לשתוק מלומר חילוק זה. ושמעתי ממור"ר הג"ר יצחק זילברשטיין שליט"א שמקובל בידינו שאין להקשות כן על הרמב"ם, שאין דרך הרמב"ם להביא הלכות חדשות שלא נזכרו בש"ס עכת"ד. [א"ה: עי' יד מלאכי, בתחילת כללי הרמב"ם, ד"ה הדבר ידוע, וש"נ; גיליוני החזו"א לחי' רבנו חיים הלוי ריש הל' יסודי התורה; ועוד]. אכן, בנידון זה לכאורה קשה לתרץ כן, שהרי – לדברי החיד"א – הרמב"ם כתב, לכאורה, הגדרה לא מדוייקת, וצ"ע.

[בדומה לזה, הקשה בשו"ת יביע אומר (שם אות כט) שהרמב"ם (פ"ט מהל' יסודי התורה ה"ב, וראה לעיל הערה 5 בעמ' קלט) כתב שהנביא איננו יכול להורות הלכה, ולפיכך אין יכולת בנבואה לחדש דת (ע"ש), ולפי דברי החיד"א הרי יש יכולת בנבואה לחדש דת כשאינן איש בארץ להכריע, וח"ו לומר כן].

³³ וראה בספר יסוד המשנה ועריכתה (עמ' י הערה כג) לרבי ראובן מרגליות זצ"ל, שהסביר שלא היו יכולים להגיע להכרעת ההלכה, משום שדרך הכרעת ההלכה (כשיש מחלוקת) היא ע"י עמידה למניין, ובמחלוקת בית שמאי ובית הלל, אמנם בית הלל היו הרוב (יבמות יד.), אך בית שמאי לא קבלו את הכרעת הרוב הכמותי בהיותם מחודדים יותר, וממילא לא הייתה דרך להכריעה את המחלוקת. וראה לעיל הערה 25 בעמ' קנב.

³⁴ וראה להלן (אות י, עמ' קצ) שהסביר בזה את שיטת הר"י ממרויש, בשו"ת מן השמים.

אמר רב יהודה אמר שמואל: שלושת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה. אמרו לו ליהושע: שאל! אמר להם: "לא בשמים היא". אמרו לו לשמואל: שאל! אמר להם: "אלה המצוות"³⁵ - שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה.

כתב הרב החיד"א (ראש דוד פר' ניצבים; וע"ע פתח עיניים המובא בעיון יעקב שם), שמכאן יש להביא ראיה לשיטת הרמב"ם, שאין ללמוד הלכה כלל מדברי נביא, שכן במקרה זה אין המדובר בבת קול העלולה לשנות מפני כבודו של חכם או בדבר הסותר את אחד מכללי ההכרעה, ואם כן, לשיטת התוס', מדוע לא ניתן לשאול בנבואה? ובמה מקרה זה שונה מהבת קול שאמרה שהלכה כבית הלל?

הרב קוק זצ"ל (שו"ת משפט כהן סי' צב, שם; וע"ע עץ הדר סעיף לד, עמ' עג-עד) מציע הסבר המצמצם את דברי הגמרא הנ"ל (שאין ללמוד הלכה מדברי נבואה) למקרים מסויימים:

...ואולי י"ל שאפילו אם נאמר דבדבר שאיננו נגד התורה, ואין ג"כ מקום לתלות מפני הכבוד, אז סומכים על הוראה בהודעה מן השמים, מ"מ זהו דווקא כשתבוא ידיעה מן השמים מאליה, כמו בת קול... דהלכה כבית הלל, אבל לשאול מן השמים דבר של הוראה - זהו דבר נמנע³⁶ אחרי משה רבנו ע"ה, שרק הוא הי' אומר בביטחון: "עמדו ואשמעה מה יצווה ד' לכם" (במדבר ט, ח, ע"ש ברש"י). וע"כ שם בתמורה שאמרו להם 'שאל' השיבו: "לא בשמים היא" ו"אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה".

ובזה הי' אפשר לתרץ קושיית התוס', מהא דקיי"ל כבת קול ד]הלכה כ]בית הלל, ואילו בעובדא דר"א קיי"ל אין משגיחין בבת קול, ולפי דרכנו י"ל דמאחר שאמר ר"א 'מן השמים יוכיחו', הוי כמו שאלה לשיטת רבי יהושע, וע"ז ס"ל שנאמר בהחלט "לא בשמים היא"...

³⁵ דרשה זו נידונה להלן עמ' קע ואילך (וע"ש בהערה 67 וש"נ).

³⁶ עי' ערוך לנר סוכה מד. ברש"י בד"ה וחזרו נביאים וכו'.

איך שיהיה, אי אפשר לדחות סוגיה דתמורה דנראה דעכ"פ ישנם עניינים דאין סומכין על דברי נביא מן השמים בענייני תורה בהוראה, גם לפ"ד התוס'...

בדברים אלו, אכן, ניתן להגביל את הכלל ש"לא בשמים היא" רק למקרה שהדברים באו כמענה לשאלה מלמטה, אולם, אין בהם בכדי ליישב את שיטת התוס' הסוברים שניתן ללמוד מבת קול או מנבואה³⁷, מלבד במקום שהבת קול באה מפני כבודו של חכם או כשהדבר סותר את כללי ההכרעה המקובלים.

ומצאתי שעמד בקושיא זו בדברי התוס', ש"ב הרב י. אריה לורין שליט"א בספרו 'פלאות עדותיך' (סי' א ענף א אות ד, עמ' ה-ו), וכתב לתרצה עפ"י יסוד חדש, שמהפסוק "לא בשמים היא" נלמדו שתי הלכות: (א) שאחרי שניתנה תורה לא יתחדשו הלכות חדשות (ע"י נבואה וגילויים שמימיים³⁸), (ב) שכוח ההכרעה בפרשנות התורה נמסר לשכל האנושי³⁹ (ולא לנבואה וגילויים שמימיים).

לאור דברים אלו ניתן לבאר, שכל דברי התוס' שניתן לשמוע לנביא במצבים מסויימים (במקום הכרעתו אינה סותרת את כללי ההכרעה אלא רק מבררת ספק או במקום שהדברים לא נאמרו מפני כבודו של חכם), - נאמרו רק ביחס לדין השני (שאין להכריע בפרשנות התורה אלא עפ"י השכל), ובזה ישנם מצבים שניתן להסתמך על גילויים שמימיים; אך בספקות שנוגעות לנושא הראשון (הולדת הלכות חדשות לאחר שניתנה תורה) - בזה אין שום אופן בו ניתן להתחשב

³⁷ [א"ה: ראה בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א ר"ס טו) שמשמע שדודו הג"ר יעקב קאנטראוויץ זצ"ל רצה לבאר הסוגיה בתמורה מחמת בל תוסיף (וע"ש בריש סי' יד, שהוא מחמת ד' הרמב"ן דברים ד, ב), וכ"ז דווקא בהלכות שנשתכחו לגמרי, אבל בהלכות שיש שידועים אותם (אלא שיש מחלוקת ביניהם ואיננו יודעים כיצד להכריע) - מצי למילף מבת קול, כהא דבית שמאי ובית הלל, ע"ש. ולפ"ד מיושבת קושייתנו.]

³⁸ וראה בדברי רנ"ג המובאים לעיל עמ' קלט (ושם בהערה 5 מדברי רבנו גרשום).

³⁹ וראה דברי הר"ן המובאים לעיל בעמ' קמב [ושם בהמשך בשם החינוך].

בדברי נביא, שהתורה כבר נמסרה לנו בשלמותה ולא ניתנה להימסר בדרכים אחרות בעתיד³⁸. ודפח"ח.

ד. פסיקה בבית דין עפ"י רוח הקודש⁴⁰

כתב הרמב"ם (בפירוש המשנה סנהדרין פ"ו מ"ב, דף מג:):

ודע שהריגת יהושע לעכך הייתה הוראת שעה, לפי שתורתנו, תורת האמת, אינה מחייבת מיתה על החוטא בהודאתו, ולא בגורל, ולא על פי חזון נביא שהוא עשה אותו המעשה⁴¹.

מבואר בדברי הרמב"ם, שלא רק שאין לקבוע הלכה לדורות עפ"י הוראת נביא או בגילוי שמימי אחר, אלא שגם במקום הכרעה מקומית בבית דין - אין להתחשב בנבואה (וה"ה בגילוי שמימי אחר) להכריע את הדין.

הכרעת הדין עפ"י המן

על דברים אלו הקשה בספר 'תוספת יום הכיפורים' מגמרא מפורשת (יומא עה.) העוסקת במעלותיו של המן שאכלו אבותינו במדבר:

תניא אידך: "גד" (שמות טז, לא) - שמגיד להם לישראל אי בן תשעה לראשון ואי בן שבעה לאחרון [רש"י: לפי שנאמר "וימודו בעומר" (שמות טז, יח) - בין שליקט הרבה בין שליקט מעט מוצא עומר לגולגולת, ואם נמצא יתר בבית הראשון בידוע שבן תשעה לראשון הוא, ואם בבית האחרון בידוע שבן האחרון הוא].

⁴⁰ שלושת הפרקים הבאים (עד עמ' קעט) התפרסמו ב'המעין' (תשרי תשע"ג [נג, א], גיליון 203), וניכרת בהם לטובה עריכתו הנאה של העורך, קרובנו הרב יואל קטן שליט"א, ותודתנו נתונה לו על כך.

⁴¹ לכאורה, הנבואה במעשה עכן, נצרכה רק לגילוי מציאותי, וראה להלן הערה 57 המתחילה בעמ' קסה), סוף אות א, ובעמ' קסח.

...תניא, רבי יוסי אומר: כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין, כך המן מגיד להם לישראל מה שבחורין ומה שבסדקין. כיצד?

שניים שבאו לפני משה לדין זה אומר: עבדי גנבת, וזה אומר: אתה מכרתו לי. אמר להם משה: "לפקר משפט" (ירמיהו כא, יב). למחר אם נמצא עומרו בבית רבו ראשון - בידוע שזה גנבו, אם נמצא עומרו בבית רבו שני - בידוע שזה מכרו לו.

וכן איש ואשה שבאו לפני משה לדין. זה אומר: היא סרחה עלי, והיא אומרת: הוא סרח עלי [ותובעת כתובתה - רש"י]. אמר להם משה: "לפקר משפט". למחר, אם נמצא עומרה בבית בעלה - בידוע שהיא סרחה עליו, נמצא עומרה בבית אביה - בידוע שהוא סרח עליה.

והמהר"ם בן חביב (תוס' יו"כ שם) הקשה שתי קושיות יסודיות על דברי הגמרא:

(א) ההכרעה על אותו תינוק, בנו של מי הוא, הינה משמעותית לכמה הלכות בדיני נפשות, כגון: מכה אביו או בועל קרובת אביו. ואם כן, היאך ניתן לפסוק ולהכריע דין עפ"י נביא, הרי צריך עדים שיעידו שאותו אדם הרג את הנפש, וכשם שאין סומכים על עד אחד ושאר מיני ראיות אלא רק "על פי שנים עדים... יומת המת" (דברים יז, ו) - כך אין לסמוך על נבואה בכדי להרוג אדם⁴².

⁴² המהר"צ חיות (בספרו 'תורת הנביאים', עמ' כא) תירץ קושיא זו עפ"י דברי הרמב"ם (פ"ז מהל' סנהדרין ה"ו):

אינו צריך שני עדים למלקות אלא בשעת מעשה, אבל האיסור עצמו בעד אחד יוחזק. כיצד? אמר עד אחד חלב כליות הוא זה, כלאי הכרס הם פירות אלו, גרושה או זונה אשה זו, ואכל או בעל בעדים אחר שהתרה בו, הרי זה לוקה אף על פי שעיקר האיסור בעד אחד...

מבואר בדבריו, שהיות ועד אחד נאמן להעיד על מאכל מסופק שהוא חָלָב, אם יבוא לאחר עדותו שני עדים ויעידו על אדם אחר שאכל מאכל זה (שהלה העיד שהוא חָלָב) - הלה חייב מלקות, ואע"פ שאין חיוב מלקות בלא שני עדים (רמב"ם שם ה"ד) וכאן אין שני עדים שמאכל זה הוא חָלָב, מ"מ מאחר שהאיסור עצמו הוחזק עפ"י עד אחד קודם המעשה המצריך עדות, לאחר מכן מי שאוכל אותו בעדים והתראה חייב מלקות.

(ב) כיצד מותר להורות הלכה על פי גילויים שמימיים כדוגמת המן⁴³, הרי "לא בשמים היא"⁴⁴?

בהמשך הדברים נתמקד ביישוב הקושיא השנייה, שממנה מסתעפים כללים יסודיים ושיטות שונות לעניין ההסתמכות על גילויים משמים בהכרעת ההלכה.

[והאריך בהבחנה זו בשב שמעתתא (שער ד פ"ח) כנודע, והוסיף לבאר לפ"ז את דברי הגמרא (קידושין פ.) שמלקים ושורפים על החזקות, וזאת משום שחזקות אלו קדמו למעשה, ע"ש.]

לאור דברים אלו, ניתן ליישב את הקושיא כיצד פסקו עפ"י המן שפלוגי הוא בן של אלמוני, שכן העדות על אבהות של פלוגי היא מקדמית למעשה המחייב מיתה, ולכן ניתן לסמוך על החזקה (שנלמדה ממקום ירידתו של המן) ואין צורך בעדות גמורה. ולאחר מכן ניתן לדון אף בדיני נפשות לאור המצב שהוחזק בעבר (וכע"ז כתב בשו"ת יביע אומר ח"א אר"ח סי' מא אות ה; וראה בשו"ת בית שערים, י"ד סי' שלב ד"ה ובזה מיושב, שבזה יש לתרץ ג"כ הקושיא השנייה - ראה להלן עמ' קסח, ודו"ק).

אכן, יש להעיר שהבחנה זו איננה ברורה, שכן התוס' (חולין צו. ד"ה פלניא דהאי וכו') כתבו שאע"פ שניתן לסמוך על סימנים לזיהוי אדם ולקבוע את מותו בכדי להתיר את אשתו להינשא, מ"מ אם לאחר שתינשא לשני תזנה ותתחייב מיתה - לא נסמוך על עדות הסימנים בכדי לקבוע בוודאות שהלה מת בשעת קידושי השני, אלא נתייחס לקידושי השני כמסופקים ולא נהרוג את האשה.

ומבואר מדברי התוס', שאע"פ שעדות הסימנים הייתה קודם שזנתה, מ"מ אין אומרים שהיות ועדות הסימנים קדמה למעשה ניתן להסתמך עליה, אלא האשה פטורה, היות ואין עדות גמורה על קידושיה לשני.

ומעתה עלינו לומר אחת משתיים: או שהתוס' חולקים על הבחנה זו, או שהבחנה זו כוחה יפה לדיני מלקות, אך בדיני נפשות לא ניתן להסתמך על עדויות מקדמיות שאינן עפ"י כללי העדות הנצרכים להמית אדם (עי' שו"ת יביע אומר שם אות ו, שהביא מדברי האחרונים שנחלקו באפשרויות אלו).

⁴³ עי' שו"ת משנה הלכות (ח"ד סי' קסה) מש"כ ביישוב קושיא זו.

⁴⁴ יתכן שקושיא זו נכונה רק לפי דעת הרמב"ם, אך לדעת התוס' ניתן לסמוך על בת קול להורות הלכה במצבים שונים, וכפי שנתבאר לעיל (פרק ג, עמ' קמח ואילך). וראה להלן הערה 57, אות א, בעמ' קסה.

כיצד הכריעו עפ"י המן - הרי זו הכרעה שמימית?

מצינו באחרונים כמה תירוצים לקושיא זו:

(א) יש מי שתירץ שהיות ועם ישראל הכיר בכוח הנבואה של משה רבנו ע"ה, לכן קיבלוהו עליהם כדיין, וכמו שאדם יכול לקבל על עצמו ראיות שאינן קבילות בב"ד, כעדות קרובים או פסולים (משנה בסנהדרין כד.), כך הוא רשאי לקבל את נאמנותם של גילויים שמימיים כנבואה או כמו המן⁴⁵.

ויש להעיר, שתירוץ זה איננו מיישב את כל המקרים שהובאו בגמרא, שהרי בגמרא מבואר שהמן היה מברר את הספק אם הוולד הוא בן תשעה לראשון או בן שבעה לאחרון, שזהו ספק בדיני נפשות⁴⁶ (כגון שהיכה או קילל אחד מהם), ובדיני נפשות לא מועיל שבעל הדין יקבל על עצמו עדויות שאינם קבילות.

(ב) ויש מי שכתב לתרץ שמשה רבנו הכריע את הדין מדעתו לפי כללי הפסק הרגילים, אלא שהשתמש במן לאחר מכן, בכדי להסיר פקפוקים, לעז וחששות שמא טעה (תוס' יו"כ שם; וע"ע בן יהודע שם ד"ה זה אומר עבדי גנבת וכו'). כמובן שהסבר זה מצמצם את המשמעות הפשוטה של דברי הגמרא שאף ספק גמור שלא היה לו הכרעה בב"ד היה מתברר באמצעות המן.

ה. בירור המציאות לעומת בירור ההלכה

דרך נוספת לתרץ את הקושיא הנ"ל (כיצד סמכו על המן להכרעות הלכתיות), היא עפ"י הבחנה יסודית בין בירור עצם ההלכה ובין בירור מציאות המשמש יסוד לקביעת הדין.

⁴⁵ בן יהודע שם (יומא עה.); וע"ע שו"ת השיב משה אה"ע סי' סג אות יג-יד, הובאו דבריו בשו"ת יביע אומר שם אות ח. וראה להלן סוף אות ח, עמ' קפז, תירוץ דומה (לקושיא בע"א).

⁴⁶ יתכן, שלתירוץ זה, לא התחשבו במן אלא כשספק זה נגע לדיני ממונות (כדוגמת ירושה וכיו"ב) ושני הצדדים קבלו עליהם וכו"ל, אך במקום שספק זה נגע ג"כ לדיני נפשות - שם אכן לא יכלו להסתמך על המן.

לגבי בירור ההלכה כשלעצמה - אין להסתמך כלל על דברי נביא או בת קול, שהרי תורה - "לא בשמים היא", אך לעניין בירור מציאות כתב הרב החיד"א זי"ע⁴⁷, שניתן להוכיח מדברי רבים מהראשונים, שניתן לברר ספקות מציאותיים עפ"י נבואה וכיו"ב, אף שהכרעת ההלכה תתבסס על אותו בירור מציאותי. (לייסוד זה הסכימו רבים מהאחרונים⁴⁸).

לדבריו מביא הרב החיד"א כמה ראיות⁴⁹:

(א) הגמרא (שבת קח.) מסתפקת אם מותר לכתוב תפילין ע"ג עור של דג טהור, ומגיעה למסקנה ש"אם יבוא אליהו ויאמר" שפוסקת הזוהמה מעור הדג (ע"י העיבוד - עפ"י הרמב"ם פ"א מתפילין סוף ה"י) - ניתן יהיה לכתוב עליו תפילין, ואם יאמר שלא פוסקת הזוהמה ע"י העיבוד - א"א לכתוב עליו תפילין. רואים מדברי הגמרא שניתן להסתמך על אליהו לברר עניין מציאותי⁵⁰ (וע"ש בחי' המהר"ץ חיות).

(ב) הגמרא (פסחים יג., וכע"ז בירושלמי שם פ"ג ה"ו בשם ב"ה וב"ש) מביאה מחלוקת תנאים בעניין ביעור חמץ בערב פסח שחל בשבת, במקרה שנותרה אצל האדם תרומה שהיא חמץ⁵¹:

⁴⁷ שם הגדולים הנ"ל - מערכת הגדולים אות י סי' רכד; וע"ע ברכי יוסף או"ח סי' לב אות ד באורך.

⁴⁸ כ"כ במשנה למלך פ"ט מהל' אישות סוף ה"ו ד"ה ודע; המהר"צ חיות המובא בעמ' קסד; ערוך לנר המובא בעמ' קסז; תורה תמימה ויקרא כז, לד, אות רטז, ודברים ל, יב, אות יא; וראה בשו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' מא אות ט שהביא חבל אחרונים שכתבו כן, והוסיף ראיות לזה, וכן בשו"ת יחווה דעת ח"ד סי' נח בסוף ההערה. וראה להלן הערה 54 בעמ' קסה. וראה גם לעיל הערות 28-30 בעמ' קנג.

⁴⁹ הבאנו רק חלק מראיותיו (ראה ברכות לה: "לכשיבוא אליהו ויאמר אי הויה קביעותא"; מגילה סוף ב: "מנצפ"ך צופים אמרוס" [ועי' ברש"י סוכה מד. ובמש"כ ע"ד הרש"ש, המהר"ץ חיות וערוך לנר שם, הובא בשו"ת יביע אומר הנ"ל אות ב]; וראה להלן בהערה 52 בעמ' קסד).

⁵⁰ וע"ש בגמרא וברש"י (ד"ה מאי אם יבא) שאיסור והיתר אין תלוי בו (אלא רק עניינים מציאותיים וכנ"ל).

⁵¹ הפירוש בסוגריים מרובעים הוא עפ"י פירוש רש"י.

...דתניא: ארבעה עשר שחל להיות בשבת - מבערין את הכל מלפני השבת, ושורפין תרומות טמאות תלויות [- ספק טהורות ספק טמאות] וטהורות, ומשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות [לשבת, מפני שבערב פסח אין אוכלים סעודה שלישית], כדי לאכול עד ארבע שעות, דברי רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא שאמר משום רבי יהושע.

אמרו לו: טהורות לא ישרפו [קודם שבת], שמא ימצאו להן אוכלין. אמר להן: כבר בקשו ולא מצאו... לדבריכם [שאתם חוששים ל'שמא', מדוע אתם חולקים רק בטהורות], אף תלויות לא ישרפו, **שמא יבא אליהו** [קודם זמן ביעורם] ויטהרם [- ויאמר שלא נגע בהם טומאה ויאכלום]. אמרו לו: כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח.

רואים בפירוש מדברי הגמרא, שמוסכם לדברי הכל, שאליהו הנביא יכול להעיד על התרומה שהיא טהורה ולא נגע בה דבר טמא, ולא אומרים "לא בשמים היא", וצריך לומר שזה מחמת שמדובר על עניין מציאותי (האם נגע בתרומה דבר טמא) ולא הלכתי.

(ג) מבואר במשנה (ב"מ לג, מובא בגמ' שם ג. ובב"ב צד:) ששניים שהפקידו אצל אחד את כספם, זה מנה וזה מאתיים, ולאחר זמן באו לתבוע את כספם, זה אומר 'מאתים שלי' וזה אומר 'מאתים שלי', והמוכר איננו יודע מי משניהם הוא הבעלים של המאתיים ומי הבעלים של המאה - "יהא מונח עד שיבוא אליהו".

וכן במצבי ספק נוספים (ראה ב"מ כ. - "מצא שטר בין שטרותיו ואינו יודע מה טיבו", אם הלונה הפקידו אצלו או המלווה, או שהלונה פרע מקצת החוב ומסרוהו שניהם לו להיות שלישי ביניהם ושכח) הדין הוא "יהא מונח עד שיבוא אליהו".

(ד) בתחילת פרק 'החולץ ליבמתו', מביאה הגמרא (יבמות לה:) מחלוקת בדין החולץ ליבמה מעוברת ואח"כ הפילה, שריש לקיש סובר שאינה חליצה, ורבי יוחנן סובר שזוהי חליצה טובה. ומסבירה הגמרא את מחלוקתם:

רבי יוחנן סבר: אם יבא אליהו ויאמר דהא דאיעברא מפולי מפלה [- שזו שהתעברה עתידה להפיל], מי לאו בת חליצה ויבוס היא? השתא נמי

תגלי מילתא למפרע [- עכשיו ג"כ התגלה הדבר למפרע]. וריש לקיש אמר: תגלי מילתא למפרע לא אמרינן.

מבואר בדברים אלו, שגם רבי יוחנן וגם ריש לקיש מסכימים, שאילו היה מגיע אליהו ואומר שמעוברת זו סופה להפיל - בוודאי שהייתה יכולה לחלוץ. ונמצא מבואר, שאע"פ שאין שומעים לאליהו בדבר הלכה, מ"מ ניתן לקבל ממנו ידיעות מציאותיות בעניינים הנוגעים להלכה⁵².

(ה) בגמרא (סנהדרין יט:): מבואר שפלטי בן ליש לא בא על מיכל בת שאול, אלא "נעץ חרב בינו לבינה ואמר כל העוסק בדבר זה יידקר בחרב", ולכן היה מותר לדוד המלך ע"ה לחזור ולקחתה. ויש לתמוה, מניין ידע זאת דוד, הרי דבר זה היה ידוע רק לפלטי בן ליש ולמיכל? ותירץ בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' י) שדוד כנס אותה עפ"י נביא. ומבואר שניתן לסמוך על נביא לומר שלא נבעלה⁵³.

ויש המוסיפים להביא ראיה נוספת מדברי התוס' (חולין ה. ד"ה על פי הדיבור שאני) שלעניין בשר שנתעלם מן העין פשוט שניתן לסמוך על הדיבור ולאכלו ע"ש. וטעם הדבר מפני שבענייני מציאות ניתן לסמוך ע"ד נביא (מהר"ץ חיות, חולין שם, באורך; וראה שו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' מא אות ט).

ומכל ראיות אלו עולה בבירור שבעניינים של בירור המציאות ניתן לסמוך על דברי נבואה וכיו"ב, אף שהכרעת ההלכה תתבסס על אותו בירור, ורק לגבי ענייני הלכה עצמם נאמר הכלל "לא בשמים היא".

וא"כ ביסוד זה ניתן לתרץ את הקושיא הנ"ל (כיצד הכריעו את ההלכה עפ"י המן), שאכן ניתן להסתמך על בת קול לעניין בירור המציאות, אם פלוני הוא אביו של

⁵² עוד ראיות הדומות לזו, מביא הברכ"י (הנ"ל בהערה 47 בעמ' קסב) מדברי התוס' בכ"מ (יבמות צט: ד"ה ואין מוציאין [- אליו מתייחס המשנה למלך פ"ט מאישות הנ"ל]); מנחות סד. ד"ה ואפי' נתכפר בשנייה; ביצה ל: סוף ד"ה ואין מוציאין) והרא"ש (סוכה פ"ד סי' ה) ע"ש.

⁵³ וראה להלן הערות 62, 65, בעמ' קסט-קע.

אלמוני או לא, ואחרי שמתבררת המציאות לבית הדין, הם פוסקים ומכריעים את ההלכה עפ"י כללי הפסיקה⁵⁴.

דעת החולקים וסוברים שאין להתבסס על נבואה לבירור מציאותי

אולם יסוד זה איננו מוסכם. יש מהאחרונים, ובכללם המהר"ם חביב⁵⁵ (שהקשה את הקושיא על המן וכנ"ל), הסוברים שלא ניתן להשתמש בנבואה, רוח הקודש ושאר מיני גילויים שמימיים להכרעת ההלכה, ואפילו במקום שנדרש רק בירור מציאותי (הנחוץ להכרעת ההלכה)⁵⁶.

בשיטה זו, אוחז ג"כ בעל התוספות יום טוב (יבמות פט"ז מ"ו), המבאר את דברי המשנה ש"משיאים [עגונה] על פי בת קול" (ששמעו בת קול האומרת על הבעל: 'פלוני מת', ולא ראו אדם בצלמו – רש"י שם קכב.), בכך שמן הסתם אדם מסויים הוא שצעק פלוני מת, כי אם היינו מניחים שמדובר בבת קול רגילה (שהיא כעין נבואה) לא היה ניתן להסתמך עליה להתיר את האשה, שכן ההלכה היא שאין משגיחים בבת קול בשום מקום⁵⁷.

⁵⁴ הרב החיד"א שם; מהר"ץ חיות, תורת הנביאים, עמ' כ; תורה תמימה שמות טז, לא, אות נא.

⁵⁵ כ"כ בדעתו המגיה למשנה למלך שם (פ"ט מהל' אישות סוף ה"ו). אכן, ראה להלן (עמ' קסח-קסט) בדברי הקוב"ש שיש לחלק בין התחשבות בנבואה וכיו"ב במקום שא"צ לקבל עדות גמורה לבין מקום שצריך עדות גמורה להכריע הדין. והנה בנידונים בהם הכריעו עפ"י המן (לפחות בחלק מהמקרים המובאים בגמ' הנ"ל) היה צורך בעדות גמורה. וא"כ יתכן שהמהר"ם חביב ג"כ סבר שניתן להכריע הלכה עפ"י נבואה המתארת את המציאות רק במקום שלא נדרשת לכך עדות גמורה, ולכך הקשה מהמן, שם צריך (לפחות בחלק מהמקרים) עדות גמורה ודו"ק. [וראה להלן הערה 63 בעמ' קסט].

⁵⁶ [א"ה: ראה בספר פלאות עדותיך (ח"א עמ' כה-כז) שהביא שגם דעת החת"ס (המובא להלן עמ' קעג, וכן בספרו 'תורת משה', פר' בשלח, ד"ה המן; וראה בהערה הבאה, אות ב, ד"ה אכן העירוני, וצ"ע), הבית מאיר (אה"ע, צלעות הבית סי' א) והנחלת דוד (שו"ת בית דוד סי' כג) ס"ל כדעת המהר"ם חביב והתוס' יו"ט שגם לבירור המציאות אין להשתמש בגילויים שמימיים.]

⁵⁷ א. וסיים התוס' יו"ט: "וכמ"ש התוס' בפ"ק דמכילתין [- יבמות] יד, א". וכבר תמה ע"ז הרש"ש שם (סוף יבמות) שהתוס' כתבו כן לדעת רבי יהושע (ראה לעיל הערה 24 בעמ' המשך הערה בעמוד הבא ←

קנב), אך לא קיי"ל כוותיה, שהרי נפסקה ההלכה כבית הלל מחמת הבת קול וכנ"ל. וייתכן שי"ל שדברי התוס' יו"ט נאמרו לדעת הרמב"ם הסובר (לדעת הפר"ח - ראה לעיל פרק ג, עמ' קנג) כרבי יהושע שאין להתחשב כלל בבת קול, ואין כל שייכות בין ענייני נבואה ורוח הקודש להכרעת ההלכה, ולדבריו י"ל שגם לבירור המציאות לא ניתן להתחשב בבת קול (ואפשר שזו כוונת התוס' יו"ט).

[א"ה: יתכן שניתן להוכיח מדברי הרמב"ם (המובאים לעיל בעמ' קנח) שהריגת עכן הייתה הוראת שעה, כי אין לסמוך על נבואה להרוג אדם, ושם הבירור היה רק מציאותי (מי הוא המועל בחרם), וא"כ רואים ששיטת הרמב"ם שאין לסמוך על נבואה אפילו לבירור המציאות, אם הדבר נוגע להלכה. אך יתכן שיש לחלק בין סוגים שונים של ספקות במציאות, ראה להלן עמ' קסח].

ב. ויש שהביאו ראייה לשיטה זו (שאינן לקבל מנביא אפילו ידיעה מציאותית המשפיעה על הכרעת הדין) מדברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה (וכע"ז בכס"מ פ"ט מהל' יסודי התורה ה"ג ד"ה ואם אמרו):

... וכך אומרים חז"ל (חולין קכד.): "הא-לקים אלו אמרה לי יהושע בן נון בפומיה לא הוה ציתנא ליה ולא שמענא מניה" ... כוונתם בכך שאין תוספת וגרעון בתורה מצד הנבואה בשום פנים.

דברי חז"ל הללו ("אלו אמרה לי יהושע... לא הוה ציתנא") נאמרו ביחס לדיון האם דברי רבי יוחנן נאמרו על הרישא או על הסיפא. מכאן, יש שלמדו, שלדעת הרמב"ם, אפילו אם הנביא מברר את המציאות (האם דברי רבי יוחנן נאמרו על הרישא או על הסיפא) אין להתחשב בדבריו (הרב החיד"א בשם הגדולים ובברכ"י שם ד"ה ולפום ריהטא, ע"ש מש"כ בזה ובהערות הרב דוד אביטן נר"ו, ירושלים תשס"א, אות ז).

אכן העירוני שיש להבחין בין נבואה הבאה לברר מציאות עובדתית, שיש בה השלכות על פסיקת הדין במקרה ספציפי הנתון לפנינו, לבין דברי נביא הבאים לברר האם אמר חכם מסויים דבר מסויים או לא, שבירור זה הוא בעצם קביעת ההלכה, ודו"ק. ויש להביא ראיות לדבר מדברי האחרונים: (א) לדעת החת"ס ניתן להשתמש בנביא לבירור מציאות במקום שיש לנו ספק בדבר (ראה להלן עמ' קסט, אכן ראה לעיל הערה 56 בסמוך וצ"ע), אולם א"א להשתמש בבבת קול או בחלום בכדי לברר אם רבה בר נחמני הכריע שספק בהרת קודמת לשער לבן טהור (ראה להלן אות ח, עמ' קפה). (ב) המהר"ץ חיות (בחי' לחולין ה. ובתורת הנביאים, כמובא לעיל בעמ' קסד ובהערה 54) סובר שניתן לברר ספק מציאותי ע"י נבואה, אך נביאים לא יוכלו להחזיר דין שנאמר ע"י משה ונשכת, ואינם יכולים לומר בנבואה 'כך אמר משה' (חי' מהר"ץ חיות סוכה מד. עפ"י תמורה טז. הנ"ל).

אולם הסבר זה איננו מוסכם, למשל רבנו יוסף חיים מבגדד בעל 'בן איש חי', בספרו 'בניהו' ר"פ הדר (עירובין סג.), מתייחס לבירור מה אמר חכם פלוני כבירור מציאות, שלדעת רבים מהאחרונים ניתן לעשותו באמצעות נבואה או שאר מיני גילויים שמיימים, ולכן כתב לגבי ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה שהיה ניתן לשאול בנבואה מה אמר משה [שזהו בירור מציאות ולא דין], אך כבר זכה עתניאל להחזיר

המשך הערה בעמוד הבא ←

הגמרא (ר"ה כא. וברש"י ד"ה יתיב בתעניתא) מספרת שרבא היה צם יומיים: ביום הכיפורים ולמחרתו, מחשש שמא עיברו בית דין בארץ ישראל את חודש אלול. והקשה בערוך לנר (שם ד"ה בגמ' יתיב בתעניתא) מהגמרא (תענית כא:): המספרת שלרבא היו משגרים שלום מן השמים (ע"י בת קול) כל ערב יום הכיפורים (לרמז שאפילו בשעה זו, שהיא הרחוקה ביותר מיוה"כ הקודם, ואצל הכל הצטברו כל חטאי השנה, מ"מ רבא היה נקי מעוון), וא"כ כיצד הסתפק מתי יום הכיפורים?⁵⁸

ותירץ הערוך לנר: "ואולי מאותה מעשה ואילך שהתענה ב' ימים ניתן לו שכר זה (שהחלו לשגר לו שלום מהשמים בערב יוה"כ), שלא להצריכו עוד להתענות ב' ימים⁵⁹ עכ"ל⁶⁰.

מדבריו מבואר, שבספק במציאות ניתן להתחשב בגילויים שמימיים, (שכן לדעת הסוברים שלא ניתן לברר ספק במציאות באמצעות בת קול - לא קשה כלל, ופשוט שרבא לא יכול היה לסמוך על השלום ששגרו לו מהשמים לעניין קביעת תאריך יום הכיפורים). וכן מפורש בדבריו במק"א (יבמות קכב. ע"ד רש"י בד"ה ב"ש היא) לגבי הדין הנ"ל ש"משיאים עפ"י בת קול" ע"ש.

מפלפול ע"ש. [ולכאורה הדבר נראה כדוחק בדברי הגמרא (תמורה טז.): "לומר לך אי אפשר, לך וטורדן במלחמה", ובכל המבואר בסוגיה זו ע"ש].

[יצויין, שלעיל (ראה עמ' קנג והערות 28-30) הובא הסבר, שלדעת הרמב"ם אין להתחשב בבת קול המבררת את ההלכה, אך בת קול המבררת את ערכם של החכמים - זהו גילוי מציאותי, וניתן להתחשב בו בקביעת ההלכה, וזהו שיצאה בת קול ואמרה הלכה כבית הלל].

⁵⁸ וראה מה שנתבאר ביישוב קושיא זו בשיעור 'החודש הזה לכם' (בענייני קידוש החודש למפרע, ועוד) שיצא בעזה"י ב'עצת שמעון' חלק שני.

⁵⁹ ולכאורה יש להעיר שתירוץ זה נראה כדחוק בלשון הגמרא (ר"ה שם): "רבא הוה רגיל דהוה יתיב בתעניתא", משמע שלא היה זה עניין חד פעמי (עד ששגרו לו שלום מהשמים), אלא שנהג כך תמיד.

⁶⁰ ועי' שפת אמת (ר"ה שם ד"ה בגמ' רבא הוה רגיל), וכן בשיעורו של מו"ר הג"ר יצחק זילברשטיין שליט"א בעניין התועה במדבר ומכוון על פי רוח הקודש מתי שבת (נדפס בספרו 'חשוקי חמד' שבת סט: "היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת") ובמקורות שהביא. (וע"ע חשוקי חמד גיטין יז. גבי "נכתב ביום ונחתם בלילה").

סוגים שונים של ספקות במציאות

יש שהוסיפו לבאר ולהגדיר יסוד זה (שניתן לסמוך על נבואה וכיו"ב לעניין בירור המציאות, לדעת רבים מהאחרונים), וכתבו שכשם שניתן לסמוך על ראיות מציאותיות שונות (כדוגמת אומדנא, עד אחד, רוב וכיו"ב) בכדי לברר את הרקע העובדתי למקרה הנידון בפנינו, כך ניתן ג"כ להסתמך על גילויים שמימיים לברר את המציאות.

וכתבו שהדברים נכונים ביחס לכל דיני התורה, מלבד לעניין חיוב מיתה, שעליו יש גזרת הכתוב "על פי שנים עדים" (וכנ"ל בעמ' קנט), ולכן בו – לדבריהם – לא ניתן להסתמך על שום ראיה מציאותית (מלבד שני עדים), וא"כ אף על נבואה כיו"ב לא ניתן להסתמך בכדי להרוג אדם, אלא רק על עדות גמורה (מהר"ץ חיות, 'תורת הנביאים', עמ' כ; וכע"ז בקונטרס דברי סופרים, סי' ה אות ד, עמ' קט; ובשו"ת בית שערים יו"ד ר"ס שלב, הנזכר לעיל הערה 42 בעמ' קנט).

ולכן, כתב הרמב"ם (הנ"ל ריש פרק ד, עמ' קנח-קנח) שהריגת עכן הייתה הוראת שעה, אע"פ שהידיעה על מעילתו בחרם היא רק עובדה מציאותית⁴¹, מ"מ היות ועצם הידיעה על מעילתו בחרם לא הייתה ע"י עדים, אלא ע"י נבואה וגורלות, לכן מעיקר הדין א"א לחייבו מיתה; אך במקום שניתן להסתמך על ראיות אחרות, ניתן להסתמך ג"כ על גילויים כאלו (קונטרס דברי סופרים שם).

לאור דברים אלו, טוען בעל הקובץ שיעורים, שניתן לבאר את המשנה (הנ"ל בעמ' קסה) ש"משיאים עפ"י בת קול", במשמעות של בת קול הרגילה שבכל הש"ס (דהיינו סוג של גילוי שמימי), ואע"פ ש"לא בשמים היא", מ"מ ניתן להשתמש בגילויים שמימיים בספק במציאות שאינו מצריך עדות גמורה, וכמו שנתבאר.

ולפי זה, מדין תורה שצריך עדות גמורה בכדי להתיר אשה להינשא לאחר - א"א לסמוך על בת קול בכדי להתיר את האשה, אך לאחר שתקנו חכמים שניתן להסתמך גם על עד אחד או אשה וכיו"ב להתיר אשה (יבמות פח). ואין צורך בעדות גמורה, א"כ ניתן להסתמך על נבואה ובת קול בכדי להתיר לשוק (קונטרס דברי סופרים, שם אות ה).

לאור דברים אלו, עלינו להתבונן בכל המקרים שהובאו לעיל ולבחון אותם, אם המדובר בדברים שבהם אין צריך עדות גמורה אלא די ב"גילוי מילתא בעלמא" - אזי מובן שניתן להסתמך בהם על דברי נביא⁶¹. ומאידך, אין להסתמך על דברי נביא⁶² במצב בו נצרכת עדות גמורה⁶³ (דיני נפשות, הוצאת ממון ממוחזק וכיו"ב).

לאחר שהוכרע הספק

הבחנה נוספת בין שני סוגי ספקות במציאות, מוצאים אנו בדברי החת"ס (ח"א - או"ח סי' רח ד"ה נחזור להנ"ל):

והנה פשוט דאם יאמר נביא על [יהודי] אחד שהוא פסול - לא נפסוק דין על [פי] זה, ועיין מתניתין סוף עדויות (פ"ח מ"ז) אין אליהו בא וכו' [- לקרב ולרחק], ונחמיה [ש]אמר לכהנים שלא מצאו ייחוסיהם "עד (י)עמ"ד הכהן לאורים ותומים" (נחמיה ז, סה; וכע"ז בעזרא ב, סג), משמע [ש]ע"י אורים ותומים יתבררו [ייחוסיהם]⁶⁴, היינו היכא שאנו כבר מסופקים, אבל לומר על אחד שהוא בחזקת רוב בנים [אחר הבעל

⁶¹ לדוגמא, במקרה שבו נאמר "יהא מונח עד שיבוא אליהו" (לעיל עמ' קסג, ראה ג) מדובר במקרה שבו אף אחד מהצדדים הנמצאים בפנינו איננו מוחזק, ולכן, אין צורך בשני עדים (קונטרס דברי סופרים, שם אות ד). [א"ה: אכן נידון זה איננו פשוט כלל, שדעת רבים מהראשונים שיש שם מוחזק, עי' קה"י ב"מ סי' א, ואכמ"ל].

⁶² אכן, עי' בשו"ת יביע אומר (הנ"ל, אות י) שמתשובת הרשב"א (הנ"ל בעמ' קסד) מבואר שאף בכה"ג ניתן לסמוך ע"ד נביא, שהרי עפ"י דין, פלטי בן ליש ומיכל לא היו נאמנים לומר שלא נבעלה, ומ"מ סמך דוד בזה ע"ד הנביא. [וראה להלן הערה 65 בעמ' קע].

⁶³ נראה, שאם נקבל את הדברים ונחלק בין מקום שצריך עדות גמורה למקום שאין צריך עדות כלל, - לא נוכל לתרץ את קושיית המהר"ם חביב (כיצד סמכו על המן להכרעות הלכתיות) בחילוק בין ספק בדין לספק במציאות, שהרי על המן הסתמכו גם להכריע אם העבד שנמצא אצל שמעון גזול בידו או שקנה אותו כדין מראובן, וכאן נדרשת עדות גמורה בכדי להוציא מהמוחזק (א"ה: או מ'מרא קמא). וראה לעיל הערה 55 בעמ' קסה.

⁶⁴ [א"ה: העירוני שברש"י (קידושין סט: וכע"ז בעזרא ב, סג) כתב: "עד עמוד הכהן לאורים ותומים - כאדם שאומר לחברו עד שיבא משיח, דאורים ותומים לא היו בבית שני". ולדבריו יתכן שא"א ללמוד מכאן שניתן לברר ייחוס ע"י אורים ותומים].

(סוטה כז. חולין יא:), שאדם זה איננו בנו של אביו] - בוודאי הוא בכלל
 "לא בשמים היא"...

כלומר: החת"ס מחלק בין מקום שיש לנו ספק במציאות, שאז ניתן להסתמך על דברי נביא, לבין מקום שבו ניתן עפ"י ההלכה לסמוך על הערכת המציאות עפ"י רוב וכיו"ב, שבמקום כזה אין לנו להתחשב בנבואה ולשנות את הידוע לנו. אבל במקום שהמציאות מסופקת, ניתן להשתמש בנבואה וכיו"ב לברר את הספק⁶⁵.

לסיכום, ישנם כמה דרכים באחרונים ביחס לנידון זה: (א) ניתן להשתמש בנבואה לבירור מציאות הנצרכת להכרעת הדין (החיד"א בשם הראשונים). (ב) לא ניתן להשתמש בנבואה להכריע בשום שאלה הנוגעת להלכה, גם אם הספק במציאות בלבד, ולא בדין (התוס' יו"ט). (ג) בעדות של דיני נפשות לא ניתן להסתמך על נביא בבירור המציאות (שעשה מעשה המחייב מיתה), אך בדיני ממונות ובשאר דיני התורה ניתן להסתמך על נביא בבירור המציאות (המהר"צ חיות). (ד) ניתן להסתמך על נבואה לברר מציאות בדבר שלא צריך שני עדים⁶⁶ (רבי אלחנן ווסרמן). (ה) ניתן להסתמך על נבואה לבירור ספק במציאות, אך לא לסתור דבר שאין לנו ספק במציאותו (החת"ס).

ו. בימי משה רבנו

הגמרא בכמה מקומות⁶⁷ דורשת את הפסוק המסיים את חומשי ויקרא (כז, לד) ובמדבר (לו, יג):

"אלה הפְּצוֹת" - שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה!

⁶⁵ בחילוק זה ניתן לבאר את רוב הראיות הנ"ל, אולם, מתשובת הרשב"א (הנ"ל בעמ' קסד) לגבי דוד, לכאורה, מוכח לא כך, שהרי שם לא ניתן להגדיר זאת כספק, אחרי שהתייחדו כ"כ הרבה שנים יחד. [וראה לעיל הערה 62 בעמ' קסט].

⁶⁶ [א"ה: יתכן שאין מחלוקת בין דרך זו לקודמתה, ודו"ק].

⁶⁷ תמורה טז. (הנ"ל בעמ' קנו, וכן בהערה 2 בעמ' קלו; וראה מש"נ ע"ד הגמרא שם במפתח מקורות הנספח למאמר זה, עמ' ריז), שבת קד, יומא פ. ומגילה ב:ג. [וראה דרשת הירושלמי מפס' זה המובאת במאמר 'מצווה הבאה בעבירה - בחפצא של המצווה', לעיל עמ' עג].

לא בשמים היא

קעא

דרשה זו מקבילה בתוכנה ואופייה לדרשת חז"ל מהפסוק "לא בשמים היא"⁶⁸, ועניינה שאין לנביא לחדש הלכות או להכריע ספקות וכיו"ב, כפי שנתבאר בהרחבה.

מלשון זו, ניתן להסיק שהאיסור הוא רק "מעטה", אך בימי משה רבנו ע"ה היה ניתן להכריע בשאלות הלכתיות, עפ"י נבואה ורוח הקודש (תורה תמימה ויקרא כז, לד, אות רטז, ודברים ל, יב, אות יב; ועוד).

וכן מבואר בזוה"ק (ח"ב, פר' יתרו, עח.⁶⁹) על הפסוק (שמות יח, טז): "כי יהיה להם **דבר בא אלי** ושפטתי בין איש ובין רעהו..." שרוח הקודש הייתה באה אליו ובה היה יודע [עם מי הדין⁷⁰]. ופירוש הפסוק: "דבר בא אלי" - שהדבר עצמו היה בא לפני משה (אור החיים שמות יח, טו), ולכן לא כתוב "באו אלי" (אור יקר שם בשם ילקוט הראובני בשם הזוהר הנ"ל).

ניתן לבאר שיטה זו (שמשה רבנו רשאי להורות עפ"י רוח הקודש) עפ"י הנימוק שמביא רבנו עובדיה ספורנו ז"ל בפירושו לתורה (דברים לד, י; - מובא לעיל ענף א עמ' קמא) בביאור הטעם שאין ללמוד הלכה מדברי נביא:

ולא קם נביא עוד בישראל כמשה - לא הגיע שום נביא למדרגת נבואתו ובזה התבאר שאין נביא רשאי לחדש דבר מעטה, על דרך אומרם (עדויות פ"א מ"ה): "אין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חברו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין".

⁶⁸ כן משמע בגמרא (תמורה טז. הנ"ל) ע"ש. וכן משמע בדברי הרמב"ם (פ"ט מהל' יסודי התורה ה"א) המאחד את הדרשות: "...ונאמר 'לא בשמים היא', הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעטה..." (וראה בלחם משנה שם, ובתורה תמימה ויקרא כז, לד, סוף הערה רטז, שעמדו ע"ז). אכן, יש מהאחרונים שהסבירו את חילוק הלשוניות (עי' מהרש"א ועיון יעקב שם, וכן בתורת הנביאים למהר"ץ חיות, עמ' יד).

⁶⁹ וכן מוזכר באור החיים הקדוש פרשת קרח (במדבר טז, טו).

⁷⁰ וראה מרגליות הים (סנהדרין ו: אות ה) שכתב שהטעם שמשה היה אומר "ייקוב הדין את ההר" (סנהדרין שם) הוא מפני שאין נסתר מרוחו הטהור כל מה שבחורים ובסדקים, ואסור לבצוע [- לפשר] משעה שהדיין יודע להיכן הדין נוטה.

בדבריו מבואר שטעם הדין שאין נביא יכול לחדש בתורה דבר הוא מפני שמה הוא הגדול שבנביאים, ואין נביא קטן ממנו יכול לחלוק ולהשיג על דבריו.⁷¹

לטעם זה, מובן מאליו, שמה רבנו עצמו יכול לפסוק עפ"י גילויים שמימיים כנבואה, רוח הקודש וכיו"ב. וכל הכלל "לא בשמים היא" הוא רק לאחר שנחתמה התורה בהעלות משה רבנו ע"ה למרום⁷², אבל כל זמן שזכתה תבל שיתהלך בה איש הא-לקים, הרי אז הכל ניתן משמים, ואין לדמות זאת לשום בי"ד מאוחר יותר (ספר שושן עדות מהגר"ז בוסקוביץ, עדויות פ"ז מ"ז, – מובא בספר מרגליות הים סנהדרין ח: אות ח, ע"ש).

⁷¹ דברים דומים כתב בתורה תמימה (ויקרא כז, לד, אות ריט):

כוונת ותכלית הדרשה לבאר הטעם... "שאינ הנביא רשאי לחדש דבר מעתה", ומפרש למה הוא כן, מפני שמה היה המעולה במין האנושי וגם המעולה בנביאים, ודור המדבר היה המעולה שבדורות... ולא יעמוד עוד שליח כזה ודור כזה שיהיו ראויים להשפעת חידושי דינים מהקב"ה, ולכן מימות משה ואילך אין לנביא לחדש דבר.

ובדבריו מבואר, שאין המדובר רק במעלתו האישית של משה רבנו ע"ה, אלא גם במעלת הדור, דור דעה, כולו.

כמו כן, בדבריו מוטעם, שטעם זה הוא הסיבה שאין הקב"ה מחדש הלכות בנבואה לאחר משה רבנו ע"ה ודורו, ולא רק שאין הנביא רשאי לחלוק על משה רבנו. וייתכן שיש לתלות בזה את מחלוקת התוס' והרמב"ם (לעיל פרק ג, עמ' קמח-קנא) אם ניתן לשמוע לנביא המחדש הלכה במקרה של ספק, כאשר אין בדבריו סתירה לכללי ההכרעה, ודו"ק.

⁷² וראה מהרש"א (ח"א תמורה טז): "דמשמת משה לא נתנה התורה לשאול ספקותיה מן השמים, דלכך נקראת 'תורת משה' (יהושע ח, לא-לב; ועוד), אבל נתנה להכריע בספקותיה עפ"י הרוב כדין תורת משה... והוא העניין בעצמו שהשיבו שמואל ופינחס דאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, היינו משמת משה... עכ"ל.

וראה משך חכמה (סוף ההקדמה לחומש שמות): "...ופוק חזי דאמרו... ב[חולין] דף קכד: 'הא-לקים אי אמר לי יהושע בן נון בשמיה לא צייתנא לזה' - דוקא ליהושע קאמר, לא למשה! כי ממנו ואילך 'אין נביא רשאי לחדש דבר'... עכ"ל. ושם הרחיב ביסוד זה שדווקא לאחר מות משה "אין נביא רשאי לחדש דבר" ע"ש.

טעם נוסף להבחנה בין משה רבנו ע"ה לשאר נביאים נמצא בדברי החתם סופר בתשובתו (או"ח סי' רח ד"ה ויש כאן מקום, מובאת לעיל בעמ' קלז ואילך):

...הא דלא בשמים היא ושאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה - הוא יסוד ושורש כל התורה כולה, דאי לאו הכי אין כאן תורה כלל, דהרי כבר היה לעולמים... דאמר ההוא מינא מיומא דגליתון מארעכון אתנטלו אורייתא דמשה ואתיהיב אורייתא אחריתי... ואפשר יעשה אותות ומופתים ע"י תחבולות וכישוף... ואפילו אם לא נאמין כן בכללות התורה, מ"מ אין שום מצווה שתישאר במתכונתה, כל אחד יאמר חלמתי חלום שחלב זה אסור וזה מותר וזה יאמר כך וזה כך ותפוג תורה, על כן כללא כייל הקב"ה שאין הנביא רשאי לחדש שום מצווה מהישנות...

ומשום הכי אין זה נוהג אלא אחר מיתת משה רבנו ע"ה, אבל [אצל] משה רבנו ע"ה בעצמו לא היה שייך חשש זה...

לאור דברים אלו, מיושבת קושיית המהר"ם חביב הנ"ל (כיצד פסקו את הדין עפ"י המן, ראה לעיל עמ' קנח ואילך), שכן, בימי משה רבנו, ניתן היה לפסוק הלכה עפ"י רוח הקודש ושאר מיני גילויים שמימיים כדוגמת המן (תורה תמימה ויקרא כז, לד, אות רטז; ועוד רבים - כמובא בשו"ת יביע אומר הנ"ל אות ח, ובשו"ת יחווה דעת ח"ד סי' נח בסוף ההערה).

ביאור בעניין המגדף

החתם סופר (שם ד"ה ומש"ה) מביא ראיה ליסוד זה, שמשה רבנו ע"ה עצמו רשאי היה לדון אף ע"י נבואה ורוח הקודש מדברי רש"י בפרשת המגדף (ויקרא כד, י):

ויצא בן אשה ישראלית. מהיכן יצא? ...ומתניתא אמרה מבית דינו של משה יצא מחוייב. בא ליטע אוהלו בתוך מחנה דן, אמרו לו: מה טיבך לכאן? אמר להם: מבני [נ"א: מבנות] דן אני. אמרו לו: "איש על דגלו באותות לבית אבותם" כתיב (במדבר ב, ב). נכנס לבית דינו של משה ויצא מחוייב, עמד וגדף.

מגדף זה, נולד לשלומית בת דברי מנוגש מצרי שנתן בה את עיניו, ובלילה הוציא את בעלה מביתו, וחזר [הנוגש] ובא עליה בחושבה שהוא בעלה (רש"י שמות ב, יא). לימים, בא הנולד מביאה זו לנטוע אוהלו במחנה דן, אך לא ניתן לו הדבר, מחמת שאביו מצרי היה.

ותמה החת"ס מהיכן ידע משה שהלה הוא בן איש מצרי, הרי "רוב בעילות אחר הבעל" (סוטה כז. חולין יא: ועי' בב"ש סי' ד ס"ק כו שהוא אפילו באשה פרוצה), ובעלה ישראל כשר היה, ואם כן הוולד הולך אחר האב! ומכאן שמשה ידע זאת ברוח הקודש⁷³, ויכול היה לפסוק עפ"י רוח הקודש וכפי שנתבאר.

אולם המהר"ץ חיות (תורת הנביאים עמ' קפה) השיב על ראייה זו, וכתב שאין ללמוד מכאן, שהרי המדובר על בירור מציאותי, ובזה ניתן להסתמך על נבואה, כמו שניתן להסתמך על המן לקבוע אם העבד הוא של ראובן או של שמעון⁷⁴.

יצויין שבשור"ת יביע אומר הנ"ל (אות ח) כתב שייתכן לבאר את כל העניין באופן אחר, ובאמת משה ידע שהלה בן המצרי - לא ע"י נבואה, אלא שאמר בעלה של שלומית בת דברי שהלה איננו בנו, והוא נאמן בכך (ראה שולחן ערוך אה"ע ד, כט), ומאחר ששלומית איננה חשודה מהעולם - אנו מניחים שזה המצרי ע"ש. ולהסבר זה, אין ראייה כלל מהמעשה במגדף שמשה דן - או בירר עניינים במציאות הנוגעים לפסיקת הדין - באמצעות נבואה.

דיון בעניין המקושש והתראתו

מקור נוסף שיש ללמוד ממנו אם משה רבנו ע"ה דן עפ"י משפט חוקי התורה ככל בי"ד או שהיה מכריע הדין על מה שהיה מתגלה לו בנבואה - הוא פרשת המקושש⁷⁵ (במדבר טו, לב-לו):

⁷³ וכ"ה בשמות רבה (פר' א סי' כח, ד"ה וירא איש מצרי).

⁷⁴ וראה לעיל פרק ה באריכות (עמ' קסא-קע), וע"ש בעמ' קסט ואילך שלדעת החת"ס א"א ע"י נבואה להכחיש את ההכרעה שרוב בעילות אחר הבעל.

וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְשֵׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם
הַשָּׁבֶת. וַיִּקְרְבוּ אֹתוֹ הַמְצָאִים אֹתוֹ מִקְשֵׁשׁ עֲצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן
וְאֶל כָּל הָעֵדָה. וַיִּנְיחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁמֶר כִּי לֹא פָרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ [רש"י: לא
היו יודעים באיזה מיתה ימות, אבל היו יודעים שהמחלל שבת במיתה].
וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: מוֹת יוֹמַת הָאִישׁ, רְגוּם אֹתוֹ בְּאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה
מִחוּץ לַמַּחֲנֶה. וַיִּצְיֵאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ
בְּאֲבָנִים וַיָּמָת, כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה.

נמצא שהמקושש נהרג אע"פ שהמתרים בו לא ידעו באיזו מיתה ימות. ונחלקו
התנאים (סנהדרין פ:) האם ניתן ללמוד מכאן לדורות שניתן להרוג עבריין שלא
ידע באיזו מיתה מתחייב על עוונו:

...דתניא: ושאר חייבי מיתות שבתורה אין ממיתין אותן אלא...עד
שיודיעוהו שהוא חייב מיתת בית דין. רבי יהודה אומר: עד שיודיעוהו
באיזה מיתה הוא נהרג. תנא קמא יליף ממקושש [שמוצאיו לא התרו בו
באיזו מיתה ימות], ורבי יהודה אומר: מקושש הוראת שעה הייתה.

מכאן הוכיח המהר"ץ חיות (תורת הנביאים עמ' קפה), שגם בית דינו של משה
רבנו ע"ה דנו לפי כללי ההכרעה המקובלים, ולכן דין המקושש נקרא "הוראת
שעה", מפני שעונשו לא היה עפ"י דין תורה הרגיל, אך בשאר המקומות משה
רבנו דן לפי אותם כללים ששאר בתי דין דנים, מבלי להשתמש בכוח הנבואה
להכרעות הלכתיות.

ומאידך בספר מרגליות הים (סנהדרין ח: אות ח) תמה כיצד הרגו את המקושש
[לדעת רבי יהודה] מבלי להתרות בו⁷⁶, והביא מספר 'רמת שמואל' (ב"ב קיט)
שתירץ שרבי יהודה סובר שצריכים להודיע לו באיזו מיתה הוא נהרג, משום

⁷⁵ עיקרי המקורות בעניין זה – מהרב יהודה קופרמן שליט"א בספרו 'נתעלמה ממנו
הלכה' (עמ' עב-עג).

⁷⁶ [לכאורה קושיא זו תמוהה, לכאורה, שכן בגמרא מבואר שהייתה זו הוראת שעה וצ"ע. וראה
עוד להלן בסמוך: מדבריו משמע וכו'.]

שייתכן שמפני שחשב שמיתתו חנק הסכים לעשות העבירה, אבל אילו היה יודע שמיתתו סקילה - היה פורש ממנה, אולם בבית הדין של משה רבנו גלוי הדבר שלא היה פורש מטעם זה (ש"קמי שמיא גליא" האמת, ומשה "בכל ביתי נאמן הוא") ואין מניעה מלהרוג אותו.

מדבריו משמע ש"הוראת שעה" הנזכרת כאן, איננה בשל הנסיבות המיוחדות של המקרה (לחזק את חומרת חילול שבת וכיו"ב), אלא בשל היות בית הדין הזה (של משה רבנו ע"ה) דן לא לפי כללי ההכרעה הרגילים בכל בי"ד.

נמצא שיש כאן שתי גישות חלוקות האם בית דינו של משה דן לפי כללי ההכרעה הרגילים (עפ"י דיני התורה ומשפט השכל האנושי) או שהכריע באמצעות נבואה וכיו"ב.

מקושש - לשם שמים נתכוון

בתרגום יונתן (שם פס' לב) כתוב:

והו בני ישראל שריין במדברא, גזירת שבתא אשתמודע להון, ברם קנסא דשבתא לא אשתמודע להון. קם גברא מדבית יוסף אמר במימריה: 'איזיל ואתלוש קיסין ביומא דשבתא, ויחמון יתי סהדיא ויתנון למשה, ומשה יתבע אולפן מן קדם ה' וידון יתי, ובכן אשתמודע קנסא לכל בית ישראל'. ואשכחו סהדא ית גברא כד תליש ועקר קיסין ביומא דשבתא.

תרגום תמציתי (עפ"י כתר יונתן):

ויהיו (- כשהיו) בני ישראל שוכנים במדבר, גזירת שבת נודעה להם, אך העונש של שבת לא נודע להם. קם איש מבית יוסף [ו]אמר: 'אלך ואתלוש עצים ביום של שבת, ויראו אותי עדים ויביאו[ני] למשה, ומשה ישאל מלפני ה' וידונו אותי, ובכך יִדָּע העונש לכל בית ישראל'. ומצאו עדים את האיש כשתולש ועוקר עצים ביום השבת.

עפ"י דברי התרגום יונתן הללו, שהמקושש כוונתו הייתה לשם שמים (וכ"ה בדברי חז"ל במקומות נוספים), מסביר החת"ס (תורת משה פר' פינחס) את דברי בנות צלפחד: "אבינו מת במדבר, והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח, כי בחטאו מת, ובנים לא היו לו. למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו כי אין לו בן? תִּנְהָ לָנוּ אֶחָזָה בְּתוֹךְ אֶחָי אַבִּינוּ" (במדבר כז, ג-ד), עפ"י דברי חז"ל שהמקושש הוא צלפחד (שבת צו:), וכוונתו לשם שמים הייתה, בכדי לחזק את שמירת השבת, וראוי לו "נחלה בלא מצרים" (ראה שבת קיח.), ולפיכך תמהו בנותיו: היאך יגרע שמו מנחלתו?!

כמובן, שהדברים מעוררים תמיהה רבתי: וכי מותר לאדם לעשות איסור דאורייתא ולחלל שבת בכדי ללמד מהו העונש על חילול שבת? וכיצד מזכירים אותו לשבח בזמן שעשה עבירה כה חמורה?

ותירץ המהרש"א (ח"א ב"ב קיט.) שהיות והמקושש לא היה צריך לעצים, אלא שאסף אותם בכדי לגלות את דינו של המחלל שבת, נמצא שאין כאן איסור דאורייתא, שהרי זו מלאכה שאינה צריכה לגופה⁷⁷, כחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה שפטור (שבת עג.). [והוסיף החת"ס (תורת משה שם) שאפילו לרבי יהודה המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, מ"מ המקושש הוא כמקלקל שפטור לדברי הכל, שהרי גרם מיתה לעצמו, ע"ש].

⁷⁷ וראה שו"ת מהרי"ק (שורש קלז ד"ה ועוד דפשיטא) ופרי מגדים (או"ח סי' שכח משבצות זהב ס"ק ד; ראש יוסף שבת עב:) שגוי שאמר לישראל שיבשל לו, ואם לא יעשה כן - יהרגנו, הרי זו מלאכה שאין צריכה לגופה, כיוון שהוא לא היה צריך לאותו בישול, אלא בישל בשביל להינצל. [א"ה: ועי' בפנ"י (שבת סוף עב:) שהעיר ע"ד המהרש"א.

ובדבר זה האריכו האחרונים, ראה אגרות הרא"ה (ח"ג עמ' לב); שו"ת באר דוד (לרבי דוד שלמה פרנקל זצ"ל, נ.י. תש"ס, סי' ג); שו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סי' לח ס"ק ד-ז, עמ' קעח-קעט; וע"ע במאמרו בקובץ הלכה ורפואה, בעריכת הרב משה הרשלר זצ"ל, ח"א עמ' קמח ואילך); מנחת אשר (שבת סי' פא אות ג, מובא במנח"א במדבר סי' כז אות ג, עמ' קעג ואילך); דף על הדף (שבת עב. עג. וכן פסחים ה. בסו"ד); ועוד. וע"ע בקובץ 'קול התורה' (גיליון מו עמ' סג).

אלא שיש לתמוה לפ"ז - מדוע הרגו את המקושש, הרי הוא עשה את מעשיו באופן שאין בו חילול שבת, ואם כן איננו חייב מיתה! ותירץ המהרש"א (שם) שהיות והעדים לא ידעו שהוא עושה זאת בכדי ללמד על חומרת חילול שבת, וחשבו שעושה זאת בגלל שצריך לעצים, וכוונותיו הם בבחינת "דברים שבלב" (עי' קידושין מט:). שאין מתחשבים בהם בב"ד [גם אם הנביא יודעם], ודנים אותו למיתה עפ"י עדות העדים⁷⁸.

והוסיף במרגליות הים (סנהדרין עח: אות ד) שלאור דברים אלו יש לבאר את הפסוק: "וירגמו אותו באבנים וימות כאשר צָנָה ה' את משה", שלכאורה היה צריך לכתוב 'וירגמו אותו באבנים כאשר צָוָה ה'... וימות', אלא שהיה משה מפקפק שאולי אין להמיתו, כיוון שידע מצפוני לבו הטהור של צלפחד, וכשגזרה החכמה העליונה לעשות אות לדורות הבאים, שעיני בשר להם ולמראה עיניים ישפוטו, הדגישה התורה שבמותו קיים ציווי ה', "וימות כאשר צָנָה ה' את משה".

ונראים הדברים שמהלך זה מתאים לשיטת הסוברים שמשה דן בבית דינו כמשפטי התורה הרגילים, ולא עפ"י כוח נבואתו, ובית דינו איננו שונה משאר בתי דינים, ולכן התייחסו לכוונותיו של צלפחד כ"דברים שבלב", אף שהיו גלויים למשה רבנו ע"ה, ודנוהו בסקילה. (שהרי לשיטת הסוברים שמשה דן עפ"י רוח הקודש ונבואה, יכול היה משה לזכות אותו עפ"י מה שראה שכוונתו לשם שמים, שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה⁷⁹).

⁷⁸ וראה בכתב סופר עה"ת שפירש את הפסוק: "כי לא פֹרַשׁ מֶה יַעֲשֶׂה לוֹ" - מחמת שכוונתו לשם שמים, יתכן שאינו חייב מיתה. "ויאמר ה' אל משה מות יומת" - שבב"ד של מטה אין הולכים אחרי המחשבה, רק אחרי ראית עדים. [א"ה: וע"ע מרגליות הים סנהדרין עח: אות ד].

⁷⁹ וכן נראה להוכיח מכאן כשיטת הסוברים שבירור מציאות ג"כ איננו יכול להתבצע ע"י נבואה או רוח הקודש, שאם לא כן, היה יכול משה רבנו בכוח הנבואה לברר שכוונתו הייתה לשם שמים. אולם, יתכן לדחות, שאף שניתן לברר עניינים מציאותיים באמצעות נבואה, אך במקום שעדים מעידים כנגד הנביא - עלינו להקשיב לעדים (ועי' בקונטרס דברי סופרים סי' ה אות ו, עמ' קי, שחקר בזה), וכאן סתימת מעשהו נראית כחילול שבת גמור, והרי זה כאילו יש עדות על הדבר.

ז. אליהו הנביא⁸⁰

בתחילת הדברים הוסבר (ראה לעיל עמ' קלו והערה 2), שאין ללמוד הלכות מכל מקור שממימי, וגם גילוי אליהו בכלל (שבת קח. וברש"י).

על דברים פשוטים אלו, מעיר רבי עקיבא איגר זצ"ל בגיליון הרמב"ם שלו (נדפס ברמב"ם מהדורת ר' שבתי פרנקל ז"ל, ע"ד המשנה למלך פ"ט מהל' אישות סוף ה"ו) מכמה מקומות בש"ס בהם אנו מוצאים שניתן ללמוד הלכות מאליהו הנביא זכור לטוב, ונביא כאן מקצתם.

בגמרא (ב"מ קיד.) מובא שרבה בר אבוה מצא את אליהו עומד בבית הקברות של נכרים, ושאל אותו בהלכה:

אמר ליה [רבה בר אבוה לאליהו]: מהו שיסדרו בבעל חוב? - אמר ליה: גמר מיכה מיכה מערכין; גבי ערכין כתיב "ואם מָךְ הוא מְעַרְכָּךְ" (ויקרא כז, ח), גבי בעל חוב כתיב "וכי ימוך אחיך" (ויקרא כה, לה-לט).

רואים שרבה בר אבוה למד מאליהו הלכה בדיני ממונות⁸¹, ולא נמנע מחמת ש"לא בשמים היא".

ולא רק בדיני ממונות, אלא אף בדיני איסור והיתר מצינו שניתן לסמוך על פסיקתו של אליהו, כמו שמצינו בגמרא (בכורות כד.):

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: ראה חזיר שכרוך אחר רחל - פטורה מן הבכורה, ואסור באכילה "עד יבוא ויורה צדק לכס" (עפ"י הושע י, יב). [רש"י: עד שיבוא אליהו ויורה אם מותר אם אסור].

⁸⁰ ראה בספר פרקי השנה, להר"ר צבי יברוב שליט"א, ב"ב תשנ"ד, ח"ב פרק לא (-) והדברים פורסמו קודם לכן ב'מוסף שבת קודש' של 'תד נאמן', כ"ב סיון תש"נ, עמ' 4-5, ובפרט בעמ' ריב-רטז, וכן בעמ' רו-רח, שעמד בעיקרי הדברים, והוסיף עוד מקורות בזה. (וכן עמד בזה ג"כ בספר פלאות עדותיך, ח"א, עמ' יד-יח).

⁸¹ [א"ה: בספר החינוך (מצווה שנ, ד"ה הואיל ואתא) כתב: "...דפשיטא ליה לרבה בר אבוה דמסדרין אבל היה שואל מאליהו מאיזה מקרא אנו למדין אותו..."], ולפ"ד ניחא, שלא למדנו מאליהו הלכה חדשה, רק בירור המקור, ודו"ק.]

ומפורסם מאד הסיפור המובא בברייתא בתחילת מסכת ברכות (דף ג ע"א):

תניא, אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל. בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי. לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך, רבי! ואמרתי לו: שלום עליך, רבי ומורי! ואמר לי: בני, מפני מה נכנסת לחורבה זו? אמרתי לו: להתפלל. ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך! ואמרתי לו: מתיירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים. ואמר לי: היה לך להתפלל תפילה קצרה. באותה שעה למדתי ממנו שלושה דברים: למדתי שאין נכנסין לחורבה, ולמדתי שמתפללין בדרך, ולמדתי שהמתפלל בדרך - מתפלל תפילה קצרה...

רואים אנו, שאף רבי יוסי למד שלוש הלכות מאליהו הנביא. ומעתה ישנם בידינו שלושה מקומות בדברי התלמוד שבהם הוכרעה הלכה עפ"י אליהו.

כמו כן, בשו"ת חוות יאיר (סי' קצב ס"ק סא) כתב לבאר את דברי חכמים בסוף מסכת עדויות (פ"ח מ"ז) שאליהו בא לעשות שלום בעולם, שבכלל עשיית שלום כלול ג"כ שאליהו יפשוט את הספקות שנותרו בש"ס ללא הכרעה ע"ש. וא"כ עלינו לברר כיצד ניתן להסתמך על אליהו בבירור ספק בהלכה.

דרך א' - נביא לא גרע מסתם חכם

יש מהאחרונים שתירצו קושיא זו עפ"י דברי הרמב"ם (בהקדמתו לפירוש המשנה, הובא בעמ' קמט לעיל) שאם הנביא מכוח חכמתו וסברתו מחדש דין - בוודאי שניתן לפסוק כמותו, שהנביא לא גרע משאר החכמים שבדור; אלא שאם יבוא הנביא ויאמר שנראה לו **בנבואה** שתירוץ מסויים הוא אמת או שהלכה כדעת פלוני - אז דינו כנביא שקר.

ולאור זאת, ניתן לבאר שבכל המקומות שלמדו חכמים הלכה מאליהו, או שלעתיד לבוא יבוא אליהו ויברר את הספקות, הכוונה שאליהו מלמד את הדין מכוח חכמתו בתורה, ככל שאר חכמי דורו, ולא בנבואה⁸².

המהר"צ חיות (בחידושי לב"מ קיד. הנ"ל) הוסיף שיש לדייק כן מדברי חז"ל (שבת קח.) שאמרו: "מאי אם יבוא אליהו ויאמר?" - שלא ניתן להתחשב באמירתו של אליהו, משום ש"לא בשמים היא" (רש"י שם וכנ"ל), אבל בסברתו ובלמדנותו ניתן להתחשב. ולכן, רבה בר אבוב שאל את אליהו: "מניין שמסדרין לבע"ח", והוצרך אליהו להביא מקור לדבריו.

דרך ב' - מעמדו המיוחד של אליהו: מלאך ואדם

תירוץ נוסף מופיע בשו"ת חתם סופר (ח"ו-ליקוטים סי' צח ד"ה אבל האמת), עפ"י הבחנה שהוא עורך בין שני בחינות בהן מתגלה אליהו⁸³, וזה לשונו:

האמת יורה דרכו כי מעולם לא עלה אליהו בגופו למעלה מעשרה טפחים (סוכה ה.), אך נפרדה נשמתו מגופו שם, והנשמה עולה ומשמש[ת] למעלה בין מלאכי שרת, וגופו נתדקדק [- נעשה דק ורוחני] ושורה בגן עדן התחתון בעולם הזה. וביום הבשורה במהרה בימינו

⁸² הרב החיד"א בשם הגדולים שם, וכן בברכ"י שם ובראש דוד פר' ניצבים; וראה בשו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סוף סי' מא, ס"ק ל) שהביא מקורות נוספים לחילוק זה; וכ"נ בכוונת התורה תמימה (ויקרא כז, לד, הערה רטז, בתו"ד).

⁸³ וראה בספר תורת החיד"א (פרשת ניצבים אות לז) שהביא מכת"י של רבי בצלאל אשכנזי שהקשה היות ואליהו היה מצוי אצל האמוראים (ראה תענית כב. ב"מ פה: כתובות קו. ועוד), מדוע לא פשטו את כל הספקות שנתרו בתלמוד ע"י אליהו? ותירץ ששני אליהו היו. [א"ה: ונראה שדבריו מתאימים לדברי החת"ס הנ"ל, אכן, לפ"ד החיד"א דלהלן, זהו תירוץ אחר, וע"ע בברכ"י הנ"ל, ע"כ]. והוסיף רבנו החיד"א שאליהו יש בו כמה בחינות זו למעלה מזו, ולאמוראים הוא היה מתגלה רק בבחינה אחת, ולכן לא היה בו כוח לפשוט את הספקות, אך לעתיד לבוא הוא יתגלה בשלמות, כלול מכל הבחינות, ואז יוכל לפשוט את כל הספקות שבתלמוד.

תתלבש נשמתו בגוף הקדוש הלז, ואז הוא ככל אדם מחכמי ונביאי ישראל, והוא מוסמך מרבו אחיה השילוני או ממשה רבנו ע"ה אם הוא פינחס, והוא יסמוך את חכמי ישראל⁸⁴, ואז יש לו דין ככל בני ישראל. וכן בכל פעם שמתגלה ומתראה בעוה"ז מלובש בגופו הזך. אך כשמתגלה בנשמתו, כמו ביום המילה, אז איננו מחוייב במצוות⁸⁵, "במתים חפשי" כתיב (תהלים פח, ו; ועי' שבת ל.), ועוד שירוד ממטה למעלה לא שייך שם תחומין, וכשמתגלה על אופן זה הרי הוא מלאך, אעפ"י שלומד תורה ומגלה דינים - אין לקבוע הלכה עפ"י דבריו, דהו"ל רק כמו חלום ורוח נבואה, ואין משגיחים בבת קול. אך כשמתגלה בלבוש גופו הרי הוא מגדולי חכמי ישראל, ותשבי יתרץ קושיות ואיבעיות, ואליו תשמעון כי מי כמוהו מורה...

ולפי יסוד זה, שכשנשמת אליהו מתגלה - הרי זה חזון ונבואה, וכשאליהו מתגלה בגופו - הרי הוא ככל חכמי ישראל, מבאר החת"ס שבכל המקומות שבהם נלמדה הלכה מאליהו או שתבעו אותו להקפיד על קיום פרטים הלכתיים (עי' עירובין מג: כיצד יבוא בשבת מחוץ לתחום, וכן ב"מ קיד: "ולאו כהן הוא מר" וכיצד נכנס לבית קברות), - בהם, נגלה אליהו בגופו, ולכן הוא ככל אדם מישראל חייב בהקפדה על כל המצוות והדינים, וכן ניתן ללמוד ממנו הלכה ככל חכם מחכמי ישראל. ודברי

⁸⁴ ראה רדב"ז פ"ד מהל' סנהדרין הי"א.

⁸⁵ [א"ה: א. לפ"ז צ"ב מש"כ בתרומת הדשן (ח"ב-פסקים וכתבים סי' קב): "אשת אליהו הנביא ז"ל או אשת ריב"ל אם יכולים לינשא לאיש אחר... י"ל 'אשת רעהו' אסורה ולא אשת מלאך, שכולו רוחני ולא גופני. ומה שהבאת ראייה ממה שעמד בבית הקברות - [לא קשיא], דפשיטא דאליהו ז"ל שמר כל התורה כולה, כדאיתא להדיא פ' מי שהוציאוהו (עירובין מג:) דאפי' תחומין דרבנן מנטר להו". ובפשטות הכוונה שאע"פ שאין אישות למלאך, מ"מ הוא שייך במצוות (בעודו מלאך) ואסור להיטמא למתים. ולפ"ד החת"ס בהיותו מלאך א"צ לשמור התורה וצ"ע. ועי' שו"ת תורה לשמה סי' שפ.

ב. מדברי החת"ס מוכח שלא נקט כדעת ספר חסידים (בולוניא) סי' אלף כט (הביאו רע"א בכתובות קג.), ע"ש בברית עולם. ע"כ.]

לא בשמים היא

קפג

חז"ל (הנ"ל - שבת קח. וברש"י) שאין לפסוק הלכה עפ"י אליהו, היינו במצב של גילוי נשמתו.

ח. פסיקה בשעת מיתה

באגדות שבתחילת פרק 'השוכר את הפועלים' (ב"מ פו.) מספרת הגמרא שבעקבות הלשנה למלכות השמד, נאלץ רבה בר נחמני לברוח:

ערק ואזיל לאגמא. הוה יתיב אגירדא דדקולא [רש"י: על גזע דקל קצוץ] וקא גריס. קא מיפלגי במתיבתא דרקיעא, אם בהרת קודמת לשער לבן - טמא, ואם שער לבן קודם לבהרת - טהור. ספק, הקב"ה אומר: 'טהור', וכולהו מתיבתא דרקיעא אמרי: 'טמא'. ואמרי: 'מאן נוכח? - נוכח רבה בר נחמני, דאמר רבה בר נחמני: 'אני יחיד בנגעים, אני יחיד באוהלות'.

שדרו שליחא בתריה, לא הוה מצי מלאך המוות למקרב ליה, מדלא הוה קא פסיק פומיה מגרסיה. אדהכי נשב זיקא ואויש ביני קני, סבר גונדא דפרשי [רש"י: גדוד של פרשים שמחפשים אחריו] הוא. אמר: 'תינח נפשיה דההוא גברא, ולא יימסר בידא דמלכותא'. כי הוה קא ניחא נפשיה אמר: 'טהור, טהור'. יצאת בת קול ואמרה: 'אשריך רבה בר נחמני שגופך טהור, ויצאתה נשמתך בטהור'.

נפל פתקא מרקיעא בפומבדיתא [שם כיהן רבה כראש ישיבה, עפ"י רש"י]: 'רבה בר נחמני נתבקש בישיבה של מעלה'. נפקו אביי ורבא וכולהו רבנן לאיעסוקי ביה, לא הוו ידעי דוכתיה. אזלו לאגמא חזו צפרי דמטללי [רש"י: עושים צל בכנפיהן] וקיימי, אמרי: שמע מינה התם הוא. ספדוהו תלתא יומי ותלתא לילותא. נפל פתקא: 'כל הפורש יהא בנידוי'. ספדוהו שבעה יומי, נפל פתקא: 'לכו לביתכם לשלום'.

כמובן, שהדברים מופלאים וזוקקים ביאור. הר"ן בדרשותיו (דרוש שביעי⁸⁶) מבאר הדברים עפ"י שיטתו, שההכרעה נמסרה לחכמי הדורות, ואע"פ שהאמת האובייקטיבית (- דבר ה') היא - טהור, אך כל המתיבתא דרקיעא - שהם הצדיקים והחכמים שנלקחו לבית עולמם - אמרו שבשכלם האנושי ובהשגתם המוגבלת הם מבינים שצריך להיות טמא, והכרעת ההלכה צריכה להיות עפ"י המובן לחכמים בשכלם האנושי⁸⁷.

ומאחר שרבה בר נחמני, גדול חכמי דורו בנגעים ובאוהלות הכריע שטהור, מבואר שהשכל האנושי כן יכול להגיע להבנת האמת האובייקטיבית של דבר ה', ולכן, הכרעת ההלכה היא שספק בהרת קודמת לשער לבן ספק שער לבן קודם לבהרת - טהור.

אולם, למרבה הפליאה, הרמב"ם (פ"ב מהל' טומאת צרעת סוף ה"ט) פוסק שספק בהרת קודמת לשער לבן ספק שער לבן קודם לבהרת - טמא!!!

והדברים מתמיהים: כיצד פסק הרמב"ם כנגד דעת הקב"ה?! ובפרט לאחר הכרעת דינו של רבה בר נחמני, ש"יצאה נשמתו בטהור", לכאורה, המתבקש לטהר את הנגע, שכך מסקנת הסוגיה, ומדוע, אפוא, שינה הרמב"ם ופסק לטמא את הבהרת?

כותב הכסף משנה (שם) ליישב:

...י"ל דכיוון שבשעת יציאת נשמה הוא דאמר הכי⁸⁸, הוי בכלל "לא בשמים היא", ואינו כדאי להוציא מכלל שבידינו⁸⁹ שהלכה כת"ק, ועוד שבתחילת פרק ה' דנגעים סתם לן תנא הכי.

⁸⁶ עמ' רנח-רס (במהדורה הנ"ל בעמ' קמב הערה 9), והדברים מובאים בהקדמה לקצוה"ח.

⁸⁷ וראה לעיל אות ב (עמ' קמב) בדברי הר"ן, שמטעם זה לא קבלו חכמים את דברי רבי אליעזר בתנורו של עכנאי. (וראה גם דבריו המוזכרים בהערה 23 עמ' קנ).

⁸⁸ יש להעיר, שרבה אמר **פעמיים** טהור, וא"כ אמירת 'טהור' הראשונה הייתה קודם שעת המיתה, [וראה מה שנסתפק בקובץ שיעורים (ח"ב, קובץ ביאורים, גיטין אות ד, עמ' ו), ואכמ"ל (הערת הג"ר אשר ז. וייס שליט"א)].

החתם סופר בתשובתו הארוכה (או"ח סי' רח, מד"ה "והנה רום" ואילך) לבעל 'תורת הנביאים' (המהר"צ חיות), תמה ע"ד הכס"מ, שלדבריו יצא דין חדש שת"ח שאמר הלכה סמוך לסילוקו מן העולם הוא בכלל "לא בשמים היא", "והוא דבר חדש ותמוה, בלי טעם וסברא"⁹⁰.

החת"ס עצמו, מבאר את פסיקת הרמב"ם באופן אחר⁹¹. רבה בר נחמני מת בשדה לבדו, וחכמים לא ידעו כלל את מקום מיתתו (כמבואר בגמרא הנ"ל), וכ"ש שלא ידעו כלל שרבה בר נחמני אמר בשעת מותו 'טהור', ועל מה נסבו דבריו, וכל הסיפור נודע להם רק ע"י בת קול, רוח הקודש, חלום או גילוי אליהו.

במצב שבו כל המקור לדברי החכם הוא גילוי משמים, ואין שום אפשרות לברר את הדבר בדרכים אחרות, אין להסתמך על הגילויים לקביעת ההלכה, שכן דבר זה יכול לגרום ש'תפוג תורה', היות וכל אחד יאמר 'נגלה אלי בחלום חכם פלוני והורה כך וכך'⁹².

⁸⁹ יש שהעירו, על דברי הכס"מ (שאין להתחשב בדברי רבה בר נחמני, מחמת שאמרם בשעת מיתתו, וזה "אינו כדאי להוציא" מכללי ההכרעה הרגילים שהלכה כת"ק), שהדברים מתאימים לשיטת התוס' (לעיל פרק ג, עמ' קמח ואילך) שהכלל "לא בשמים היא" נאמר במקום שהבת קול סותרת את כללי ההכרעה הרגילים כהליכה אחר הרוב וכיו"ב ('קול הדף' פסחים קיג. הנ"ל). אכן, יש להעיר, ששיטת הרמב"ם הינה שבכל מקרה אין להתחשב בהכרעת ההלכה בדברי נביא, אף כשאינם סותרים לכללי ההכרעה הרגילים (וראה לעיל פרק ג, עמ' קמט-קנא).

⁹⁰ [א"ה: ראה בספר פלאות עדותיך (ח"א עמ' י-יא) שביאר דברי הכס"מ עפ"י מש"כ בספרים הקד' (ראה זוהר פר' ויחי ריח: ומורה נבוכים ח"ג פנ"א בסוף ההערה) שבשעת מיתה האדם מתעלה וזוכה להארה רוחנית, וא"כ הכרעתו אז איננה לגמרי עפ"י שכל אנושי, ודו"ק. וע"ע רש"י (קידושין עב. ד"ה כי קא ניחא נפשיה) ותוס' (מנחות קט: ד"ה בתחילה). וראה גם בספר דף על הדף שבת פג:].

⁹¹ [א"ה: שני הסברים אלו מופיעים בשו"ת באר יצחק יו"ד סי' ה, ריש ד"ה ובכל זאת.].

⁹² וראה לעיל (פרק א, עמ' קלז-קלח) בביאורו ל"לא בשמים היא". [א"ה: לעצם העניין, האם נבואה מה אמר חכם פלוני נחשבת כגילוי מציאות (בו ניתן להסתמך על נביא לדעת חלק מהאחרונים), רק לעיל הערה 57 (המתחילה בעמ' קסה), אות ב, ד"ה אכן העירוני, ואילך].

ניתן להציע הסבר נוסף לדברי הרמב"ם, עפ"י פירושו של רבנו חננאל (מובא בשיטה מקובצת שם) הכותב שכל סיפור המחלוקת בין הקב"ה למתיבתא דרקייעא התרחש בחלומו של רבה בר נחמני, ו"הראו לו בחלום דברים הללו כדי שיצא מן העולם ביישוב נחת רוח"⁹³. להסבר זה, ברורה מאליה פסיקת הרמב"ם.

פסיקה לאחר המוות

בגמרא באותו פרק (ב"מ פד:) מסופר על רבי אלעזר ברבי שמעון:

כי הוה קא ניחא נפשיה אמר לה לדביתלהו: 'ידענא בדרבנן דרתיחי עלי ולא מיעסקי בי שפיר, אוגנין בעיליתאי ולא תדחלין מינאי... כי הוו אתו בי תרי לדינא הוו קיימי אבבא, אמר מר מילתיה ומר מילתיה, נפיק קלא מעיליתיה ואמר: 'איש פלוני אתה חייב, איש פלוני אתה זכאי'. ... כל שני דהוה ניים רבי אלעזר ברבי שמעון בעיליתיה לא סליק חיה רעה למתייהו⁹⁴.

[תרגום: כשמת אמר לה לאשתו: 'יודע אני בחכמים שמקפידים עלי, ולא יתעסקו בי (- בקבורתי) כיאות, השכיביני בעלייתי ולא תפחדי ממני'... כשהיו באים שניים לדין, היו עומדים על הדלת, אמר זה דברו וזה דברו, יוצא קול מעלייתו ואמר: 'איש פלוני אתה חייב, איש פלוני אתה זכאי'. ... כל השנים שהיה נם רבי אלעזר ברבי שמעון בעלייתו, לא באה חיה רעה למקומם.]

ותמה המהר"צ חיות (בחי' שם) כיצד פסקו הלכה כרבי אלעזר ברבי שמעון, והלא "לא בשמים היא", וכתב הכסף משנה (הנ"ל) שמטעם זה אין לפסוק כהכרעת רבה בר נחמני שנאמרה סמוך למיתתו וכו"ל, וכ"ש שאין לפסוק עפ"י פסק מת ממש?

⁹³ וראה לעיל סוף הערה 13 (בעמ' קמו) בשם הר"ח. [וראה בספר 'תורה שבעל פה - סמכותה ודרכיה', מאת הרב יהושע ענבל שליט"א, עמ' 374-372].

⁹⁴ כתב המהרש"א (בחי' אגדות שם) שטעם הדבר שלא באה לשם חיה רעה, מחמת שתמיד היה רבי אלעזר ברבי שמעון מכוון לאמת, מיהו הזכאי ומיהו החייב, ולא נצרך לחייב שבועה, ואמרו (אבות פ"ה מ"ט) "חיה רעה באה לעולם בעוון שבועת שווא", והיות ולא נשבעו - לא הגיעה לגבולם חיה רעה.

ותירץ שמחמת ששני הצדדים היו סמוכים ובטוחים שר"א ברבי שמעון מכוון לאמת ומכריע את הדין כהלכה, לכן, היו מקבלים את הכרעתו, ובדיני ממונות מועילה מחילה⁹⁵. אולם בדיני איסור והיתר - א"א להסתמך על פסק חכם שנפסק אחרי המוות.

ט. דין סוטה (בהשוואה לנגעים) - הכרעת הלכה עפ"י

נס?

הרמב"ן בפרשת נשא (במדבר ה, כ) מבאר את הייחודיות של פרשת סוטה:

...והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס - זולתי העניין הזה, שהוא פלא ונס קבוע⁹⁶ שיעשה בישראל⁹⁷ בהיותם רובם עושים רצונו של מקום, כי חפץ למען צדקו לייסר הנשים שלא תעשינה כזימת יתר העמים, ולנקות ישראל מן הממזרות [כדי] שיהיו ראויים להשרות שכינה בתוכם [עי' קידושין ע:]:...

בדברים אלו מגדיר הרמב"ן, שאין דבר דומה בכל משפטי התורה למופת זה, בו נעשה דבר לא טבעי בקביעות בהיותם עושים רצונו של מקום.

מטעם זה, מסביר הרמב"ן (שם בהמשך הדברים), משרבו המנאפים - פסקו המים המרים לבדוק את בנות ישראל (סוטה מז.), ואם הבעל, בניו או בנותיו מנאפים - אין המים בודקים את אשתו (סוטה מז:), אף שעוון האשה לא פוחת מחומרתו בשל ניאוף אחרים, מ"מ הנס הזה מיוחד לישראל להיותם עם קדוש, ורק במצב בו הם שומרים על קדושתם - הם זוכים לאות מיוחדת זו.

⁹⁵ וראה לעיל (סוף אות ד, עמ' קסא), תירוץ דומה לקושיא כיצד הכריע משה עפ"י המן בדיני ממונות. [א"ה: יתכן עוד לתרץ שהוא היה רק מברר המציאות, וראה בהערה הקודמת].

⁹⁶ יתכן שהמילה "קבוע" באה להוציא מקביעת הלכה עפ"י המן כדברי הגמרא (יומא עה. כמובא לעיל עמ' קנח ואילך) שנידונה באריכות בפרקים הקודמים.

⁹⁷ ראה משך חכמה במדבר ה, כז.

לעומת זאת, הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פמ"ז; פי' המשנה, נגעים פי"ב מ"ה) משווה את פרשת הסוטה לפרשת נגעים, שבשניהם יש "מופת מקובל באומה", המתמיד ומתנהג בקביעות.

כמובן, שדברי הרמב"ן טעונים ביאור⁹⁸, במה שונה הנס שהמים המרים בודקים את הסוטה מהנס שהנגעים באים על האדם בשל מעשיו? והרי הרמב"ן עצמו (ויקרא יג, מז) הוא המדגיש את הנס הגדול שבנגעי הבתים והבגדים:

והבגד כי יהיה בו נגע צרעת - זה איננו בטבע כלל ולא הווה בעולם, וכן נגעי הבתים. אבל בהיות ישראל שלמים להי⁹⁹ יהיה רוח ה' עליהם תמיד להעמיד גופם ובגדיהם ובתיהם במראה טוב, וכאשר יקרה באחד מהם חטא ועוון - יתהווה כיעור בבשרו או בבגדו או בביתו, להראות כי ה' סר מעליו.

ולכך אמר הכתוב (ויקרא יד, לד): "ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם", כי היא מכת ה' בבית ההוא, והנה איננו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה'... מפני שלא יבוא העניין ההוא אלא בארץ הנבחרת אשר ה' הנכבד שוכן בתוכה.

ונמצא שאף הרמב"ן מציין את הפלא הגדול שבהתמדת הנס של נגעי הבתים בזמן שישראל יושבים על אדמתם. וא"כ צ"ב מדוע הרמב"ן כותב שאין "בכל משפטי התורה" דבר תלוי בנס כסוטה, הרי יש - נגעי בתים ובגדים!

ונראה ליישב ולהסביר שכוונת הרמב"ן שאין בכל "משפטי התורה" מקום שבו ניתן לברר את ההלכה ולהכריע את הדין עפ"י גילויים שמימיים¹⁰⁰, שהרי תורה

⁹⁸ הערה זו שמעתי מהרב משה פיליפ שליט"א.

⁹⁹ וראה בפ"י רבי עובדיה ספורנו (שם) שפירש שלכן לא נמצאו הנגעים באומות העולם, ואף ישראל כשירדו ממדרגתם - "אין זיכרון לראשונים שנמצאו לעולם נגעי בתים". והוא כעין דברי הרמב"ן הנ"ל ביחס למי סוטה.

¹⁰⁰ יש להעיר, שדבר זה הוא פלאי וייחודי רק לשיטות שאין להסתמך על גילויים שמימיים לבירור המציאות (עכ"פ במקום המצריך עדות גמורה, - ויל"ע בזה אם סוטה המשך הערה בעמוד הבא ←

"לא בשמים היא", ורק בסוטה ישנו דין מיוחד שבו ניתן להסתמך על בירור ניסי-פלאי בכדי להתיר את האשה (עי' הערות במסכת סוטה, משיעורי הגר"ש אלישיב זצ"ל, דף ו.).

ובדעת הרמב"ם שהשווה את משפט הסוטה לנגעים, יתכן לומר שסובר שאין כאן דבר מיוחד בסוטה (שמתחשבים ב"משפטי התורה" בגילויים שמימיים)¹⁰¹, וזאת לשיטתו שאם אשה שתתה מים שספק אם נמחקה בהם המגילה שנכתבה לשמה כדין - אין לחייב אותה מחמת הספק לשתות בשנית ממים שנמחקה בהם מגילה שנכתבה רק לשמה (ראה כסף משנה פ"ד מהל' סוטה הי"א).

ותמה ע"ז במנחת חינוך (מצווה שסה) שהרי קודם שתשתה היא אסורה לבעלה מספק, וא"כ במצב שעדיין לא ברור שהמים בדקו אותה וביררו שהיא לא נטמאה - היאך אפשר להתירה, הרי יתכן שהיא נטמאה?

ונראה ליישב את קושייתו, שהרי מצינו כמה מצבים שבהם המים לא בודקים את האשה, כגון אם יש לה זכות¹⁰² או אם יש עדים שנטמאה וכי"ב (סוטה ו:), ואעפ"כ היא מותרת מיד לבעלה (תוס' שם ד"ה וטהורה ולא). ובטעם הדבר י"ל שזהו מפני שעצם הסכמתה לשתות את המים המרים וכניסתה לשבועה ולאֶלָה מהווה ראיה שהיא בטוחה בעצמה שלא נטמאה, שהרי היא לא יודעת בוודאות שהזכות תעזור לה, ולכן עצם כניסתה לשתות מלמדת שהיא לא נטמאה (בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל, הערות במסכת סוטה יח. וראה משך חכמה במדבר ה, יט, ואור שמח פי"ח מהל' איסורי ביאה ה"י).

מצריכה עדות גמורה או רק דבר שיבטל את הרגליים לדבר' שזנתה ואכמ"ל), אך לשיטות שניתן להסתמך על גילויים שמימיים לבירור המציאות, אין כאן דבר חריג.

¹⁰¹ יצויין, שמהלך זה אינו מוכרח, שכן בוודאי שיש פן ייחודי בסוטה ובנגעים בהיותם מופת ידוע באומה, ואף אם יש בסוטה חידוש נוסף - שניתן להסתמך על מופת להכרעת הדין ולהתרת אשה לבעלה, מ"מ אין זה מבטל את ההשוואה ביניהם בהיותם ניסים "ידועים באומה" ומתנהגים בתמידות.

¹⁰² יש לעיין, להסברנו בדעת הרמב"ן, שהיתר האשה לבעלה הוא מחמת שהמים ביררו את היתר של האשה, - מדוע, אכן, זכות תולה, הרי זה גורם להכשלת הבעל באיסור, בהסתמכו על הבירור של המים? וצ"ע (ועי' הערות במסכת סוטה ו:).

ולאור דברים אלו, יתכן לבאר שלדעת הרמב"ם לא הבירור של המים המרים הוא המתיר את האשה לבעלה, אלא עצם נכונותה לשתות - מורה שהיא לא נטמאה, ולכן, אין כאן דין ייחודי במשפט הסוטה.

1. הסתמכות על גילויים שמימיים בזמן הראשונים

מצינו בדברי רבותינו הראשונים ז"ל כמה פעמים שהזכירו את התגלות רוח הקודש בדבריהם כנימוק להכרעתם ההלכתית. המפורסם שבהם הוא רבנו יעקב ממרויש ז"ל, מבעלי התוס', אשר כתב ספר שלם: 'שו"ת מן השמים', ובו קרוב לתשעים שאלות שהמחבר שאל "מן השמים" והשיבו לו, והדברים עוררו פולמוס¹⁰³.

הרב החיד"א (שם הגדולים, מערכת י' אות רכד) מבאר את שיטת הר"י ממרויש עפ"י דברי הראשונים (שנתבארו לעיל אות ג) שיש מצבים בהם ניתן להשתמש בבת קול - כשיש ספק שאין לו הכרעה (לשיטת התוס' הנ"ל בעמ' קמח) או כשאין איש בארץ להכריע במחלוקת (כהסבר החיד"א בדעת הרמב"ם הנ"ל בעמ' קנד-קנה).

רבנו יעקב ממרויש איננו היחיד שהשתמש בגילויים שמימיים.

הראב"ד במחלוקתו על הרמב"ם (פ"ח מהל' לולב ה"ה) לגבי כשרות הדס שנקטם ראשו כותב: "כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו מכמה שנים והעלינו שהוא

¹⁰³ ראה בהקדמת הרב ראובן מרגליות לשו"ת מן השמים שבמהדורתו (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ז). גם בשו"ת יביע אומר (ח"ז אה"ע סי' ב אות ח בהערה) הביא ממהר"א מפנינסק בספר תוספות אהרן (תרי"ח) בחידושו לר"ה כ: שכתב:

ובעיקר מה שסמך רבנו יעקב ממרויש על תשובות מן השמים, צע"ג ממה שאמרו בתמורה טז. אמרו לו ליהושע שאל, אמר לו הקב"ה לא בשמים היא, ובספר הקנה מוכח דמה שאמרה בת קול הלכה כרבי אליעזר (ב"מ נט:). המלאך של ר"א הוא שאמר כן, ולכן אינו הלכה כלל. וגם מה שאמר המלאך המגיד למרן הב"י, האר"י ז"ל דחהו בכמה מקומות והרחיק דבריו.

וראה ג"כ בהמשך הדברים בפנים (עמ' קצב ואילך) מש"כ הרב החיד"א בזה, ומה שהשיג עליו בשו"ת יביע אומר בזה.

פסול". בדומה לזה, במחלוקת נוספת עם הרמב"ם (פ"ו מהל' בית הבחירה הי"ד) לגבי הנידון אם קדושת המקדש וירושלים קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא או שלא קידשה לעתיד לבוא, ג"כ משתמש הראב"ד בגילויים שמימיים: "...כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו..."¹⁰⁴

נושאי כליו של הרמב"ם לא חרגו מדרכם בכל מקום - לדון בדבריו ואף להשיג עליהם. למשל, הרב המגיד (הל' לולב שם) כתב על דבריו:

...ועם כל השבח הזה שהוא [- הראב"ד] משבח סברתו, כבר ראה הרמב"ן ז"ל דבריו והשיב עליהן ודחה קושיותיו שהקשה על הגאונים ז"ל והעמיד דבריהם...

גם הרדב"ז (הל' בית הבחירה שם הט"ו) כותב בלשון שאיננה משתמעת לשני פנים:

...אם נגלה אליו הדבר בסוד ה' ליראיו אני מאמין, אבל לא הייתי סומך על עצמי להיכנס למקדש ואפילו היה נגלה אלי, כי הייתי אומר 'לא בשמים הוא', ומדי פלוגתא לא נפיק.

נמצא שמפרשי הרמב"ם לא הכריעו כדעת הראב"ד מפני שכך נתגלה לו ברוח הקודש, אלא דנו בדבר כדרך שנושאים ונותנים בכל מחלוקת בין הרמב"ם לראב"ד, ולא נרתעו מדברי הראב"ד שכך נגלה לו, ואף שהאמינו לדבריו שרוח

¹⁰⁴ [א"ה: וראה בספר 'כמוצא שלל רב' (להר"ר אברהם ישראל רוזנטל שליט"א, הוצאת מכון הרב פראנק, מפעל גנזי קדם, ירושלים תשס"ב, דברים סוף עמ' שכז ושכט) שהביא מדברי הראב"ד במקומות נוספים (פ"ז מהל' משכב ומושב ה"ז; פירושו לתורת כהנים פר' אחרי; תשובת הראב"ד המובאת ברשב"א ע"ז עב: ובתורת הבית הארוך בית ה שער ה, סג, הובא בב"י יו"ד סי' קכו סע' ד ובט"ז שם ס"ק ה; הקדמת הראב"ד למס' עדויות; ועוד) המתבטא בלשונות דומים. וראה להלן בנספח - מפתח מקורות בענייני "לא בשמים היא" בכ"מ (למשל, ר"ה כ: וש"נ].

הקודש הופיע בבית מדרשו כפשטותו ממש¹⁰⁵, מ"מ אין בזה בכדי לבטל המחלוקת, ו"לא בשמים היא"¹⁰⁶.

ויש שפירשו דברי הראב"ד באופן שונה, שאין כוונת הראב"ד לומר שהייתה לו רוח הקודש וגילוי ממרומים להורות שהדס שנקטם ראשו פסול וכיו"ב, אלא שהכוונה היא לרוח הקודש החלה על הלומד תורה לשמה, שזוכים לסיוע שמימי לכוון לאמת בלימודם ובעמלם יותר ממה ששכלו משיג, וכדרך שאמרו חז"ל (ב"ב יב.) שאע"פ שנטלה נבואה מהנביאים, מן החכמים לא נטלה, והיינו שזוכים לכוון לאמת בסברתם ובשכלם האנושי יותר ממה שהיה שכלם יכול להשיג בדרך הטבע (שו"ת חת"ס או"ח סי' רח ד"ה מ"ש רמכ"ת, וע"ש שכ"כ המהר"ץ חיות).

שו"ת מן השמים ופסקי מרן הבית יוסף

לאור דברים אלו ניתן לבחון נידון מסויים הנוגע להלכה ולמעשה.

בשו"ת מן השמים (סי' א, ע"ש בהערת הג"ר ראובן מרגליות) כתב שאשה המקיימת מצוות עשה שהזמן גרמא יכולות לברך עליה. וכתב הרב החיד"א (שו"ת יוסף אומץ סי' פב ד"ה ולעניין הלכה), שאע"פ שמרן השולחן ערוך (או"ח תקפט, ו) פסק שנשים אינן מברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא, אילו היה מרן רואה את דברי שו"ת מן השמים היה חוזר בו ומורה לנשים לברך. והוסיף שלא שייך לומר בזה "לא בשמים היא", היות וכן דעת רבים מהראשונים, ולכן, יש להתחשב בהכרעת שו"ת מן השמים ע"ש.

ועל דברים אלו השיג הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל (שו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' מא אות כח):

¹⁰⁵ כמבואר בדברי הרדב"ז הנ"ל, וכ"כ להדיא בשו"ת המהר"י בן לב ח"ג סי' קטז בתו"ד בדעת הרב המגיד והרמב"ן הנ"ל. ולדרך זו, צ"ל שסבר הראב"ד כדעת בעל שו"ת מן השמים, שזה לא בכלל "לא בשמים היא" (הרב החיד"א, שם הגדולים, שם).

¹⁰⁶ [א"ה: וראה מש"כ בזה בספר 'כמוצא שלל רב' (הנ"ל הערה 104) עמ' שכח, בשם החיד"א בפתח עיניים (ב"מ פו.) שהביא ממהר"ם רקאנטי (פר' נשא) וממהר"ו, וכן מש"כ בכפ"ת סוכה לב. בדרך אחרת.]

...מני"ל ודאות זו? והרי לרמב"ם [המובא לעיל בעמ' קנ] הוי כנביאות שקר, ואין לשמוע אל הנביא או אל חולם החלום ההוא! וכן נראה דעת הרמב"ן¹⁰⁵ שלא חשש למ"ש הראב"ד שהופיעה רוח הקודש על מדרשו. וכמ"ש החיד"א לחד שינויא.

וממילא הרי ידוע דמרן ז"ל נוטה תמיד אחר הרמב"ם, וא"כ מי לידינו יתקע שהיה פוסק כדעת מהר"י ממרויש, ועוזב דרכו, דרך הקודש, ללכת אחרי הרמב"ם, ולא יחוש לאיסור ברכה לבטלה, דלדעתו ז"ל בשולחן ערוך (או"ח רטו, ד) הוי מדאורייתא?

ומכ"ש שראינו למרן ז"ל (רס"י תרמו) בדין ההדס שנקטם ראשו, שכתב הראב"ד הנ"ל שהופיעה רוח"ק בבית מדרשו, ופסל ההדס שנקטם ראשו, דלא כהרמב"ם. ומרן פסק שהוא כשר כדברי הרמב"ם, ולא נרתע מפני הופעת רוח"ק שבבית מדרשו של הראב"ד, ואפי' להחמיר, ובספקא דאורייתא כגון ביו"ט ראשון; – ק"ו כאן, שהברכות כולם מדרבנן ואינן מעכבות, ומכ"ש לנשים שאינם מצוות, ויש לחוש להחמיר דהוי ברכה לבטלה לדעת הרמב"ם וסיעתו, שבוודאי לא היה משגיח מרן בדברי מהר"י ממרויש ז"ל...

ושמעתי ליישב¹⁰⁷ דברי הרב החיד"א, שכן הבית יוסף עצמו נימק את הכרעתו שנשים לא יברכו על מצוות עשה שהזמן גרמא בכך ש"ספק ברכות להקל"¹⁰⁸, וכיוון שאין זו הכרעה גמורה ודאית לגופו של עניין, אלא רק מחמת הספק, יתכן שאילו היה רואה מרן את דברי שו"ת מן השמים - היה חוזר בו, שהרי לשיטת התוס' (הנ"ל אות ג) במקרה שיש ספק ללא הכרעה (ועכ"פ כשאין איש בארץ להכריע, לשיטת הרמב"ם עפ"י החיד"א וכנ"ל) ניתן להשתמש בבת קול ודו"ק.

¹⁰⁷ מהרה"ג הלל גלר שליט"א (מכולל 'בית דוד').

¹⁰⁸ וז"ל הבית יוסף (או"ח סי' תקפט סוף אות ו): "ולענין הלכה כדאי הם [הרא"ש, המרדכי, הראב"ה והטור] לסמוך עליהם, כל שכן במקום דאיכא רבוותא דסברי כוותייהו כמו שנתבאר בסמוך, ועוד דטעמא דראב"ה והרא"ש טעמא דמסתבר הוא. ומיהו טוב שלא לברך כיוון דפלוגתא הוא ספק ברכות להקל".

הסברים נוספים לראשונים שהביאו הלכות מרוח הקודש

והגר"ע יוסף (שליט"א) [זצ"ל] (יביע אומר שם, אות יח-כא, ל) כתב ביאור חדש בשיטת הר"י ממרויש והראב"ד הנ"ל, והוא שכל דין "לא בשמים היא" אוסר להורות עפ"י נבואה, בת קול, רוח הקודש, אורים ותומים וכיו"ב, שהם תמיד מכוונים לאמת וחייבים לשמוע להם, ומתוך חומר שהחמרת עליהם בסופם - נאמר בהם "לא בשמים היא", אך חלומות הם רק אחד משישים בנבואה (ברכות נז:), והחולם אינו תוקע עצמו להכריח שכן ההוראה, אלא הרוצה לשמוע - ישמע, ומי שאינו רוצה לסמוך עליו - הרשות בידו, ולכן בהם לא נאמר הדין ש"לא בשמים היא". והביא סמך לזה מהשטמ"ק (ב"מ נט:), ועוד ראשונים, ע"ש. ודברים דומים כתב בשו"ת אפרקסתא דעניא (ח"א סי' א ד"ה וראיתי דכבר).

ובמקום אחר בשו"ת יביע אומר (ח"ז אה"ע סי' ב אות ח בהערה) הביא מרבי דוד פארדו (ספרי דבי רב דף ב סוף ע"ד) שכתב הסבר נוסף לשיטת הר"י ממרויש, וז"ל:

ועניין תשובות מן השמים נ"ל שהיה מעיין היטב בדבר, ובכוח סברתו ותלמודו העלה דינים מסויימים וכו', והיה שואל מן השמים אם יסכימו עמו, כדי שיהיה בטוח שכיין יפה להלכה, ואם לא היו מסכימים עמו - לא היה סומך למעשה על מה שהשיבו לו בחלום, אלא היה חוזר ומעיין בנידון וכו'.

לשיטה זו אין לסמוך על גילויים שמימיים לעצמם, אלא עיקר ההלכה מתבררת ע"י העיון בסוגיות הש"ס ומפרשיהם בכוח השכל האנושי, אלא שניתן להיעזר בגילויים שמימיים לוודא שמסקנת הדין שהגיע אליה עפ"י שכלו מכוונת לאמת, בגדר סיוע וסמך בעלמא. וכ"כ כמה מחכמי זמנינו¹⁰⁹.

¹⁰⁹ [א"ה: הג"ר משה שטרנבוך שליט"א (שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תלא). וראה בהערות למשפט כהן (עמ' שסז, לסי' צו הערה 10) ובשיחות הרצ"ה (דברים, עמ' 52-54, הערה 25, וש"נ) שג"כ ביאר את הדברים באופן דומה. וע"ע בספר ברכת ה' (להג"ר משה לוי זצ"ל, ח"א עמ' צז-קא והערה 35), וכן במאמר 'פסיקה עפ"י הקבלה' (בספר 'אמרי מרדכי' מאת הגר"מ אליהו זצ"ל), ועוד.]